

A HOMÁLYBÓL

KERESZTESI PAPP MIKLÓS, A MAGYAR POLGÁR

1837-ben született, egy évben a reformkor egyik legmaradandóbb alkotásával, a pesti Nemzeti Színházzal, és majd három évvel előzte meg a halálban Arany Jánost. Mai fogalmaink szerint igencsak rövid életútján nagy kedvteléssel váltogatta a szerkesztői munkát a szépíróival, a színikritikusit a történetkutatóival, hosszú utazásokat tett és melegen ragaszkodott a családjához. Életének aprólékos adatai Szinnyeinél rendre fellelhetők, de a felsorolás rideg tényein átsüt a megbecsülés, a lekötelezett barátság fénye: mozgékony élete során K. Papp nemegyszer segített a szerzőnek adatgyűjtésében.

Húsz esztendő lázas tevékenysége a humaniorák legszerteágazóbb területén élénk szellemre, kiterjedt érdeklődési körre s talán egy kis felszínességre vall. Egy azonban vitathatatlan: Pappnak megvolt a maga életeszmenye és ezt, kora ifjúságától törekedve rá, meg is valószínűsítette. A *művelt magyar polgár* modelljét alakította ki saját személyében.

Hátránnyal indult. Származása nem volt kedvező: örménynek született, s egy kis, háta mögött felvillanó mosoly mindig kijárt neki . . . A liberalizmus fennvirágzó napjaiban ez mégsem vált leküzdhetetlen akadállyá. Nagyobb handicap volt a — következtetve a sok korán elhunyt rokon gyászjelentéséből — családjában gyakori tüdőbaj.¹ Ez akadályozta meg abban, hogy egyetemet végezzen és, mint „jobb körökben” az általános volt, ügyvédi diplomát szerezzen. A gyenge egészség sem vethetett azonban gátat a vidéken pihenő fiatal ember szellemi éhségének, amellyel mohón emésztette meg az idegen nyelveket, az irodalmat és a történelmet. Ősei örmény anyanyelvét is beszélte.

Mihez foghatott egy jómódú ifjú ember az ötvenes évek derekán, ha feltett szándéka volt beolvadni a magyar értelmiségbe és annak életében szerepet játszani, tekintélyes személyiséggé válni? Ez az út nálunk az irodalmon át vezetett. A közvélemény szemében a nemzeti gondolat hordozója a homo litteratus. Az első lépéseket legegyszerűbben egy újság keretein belül lehetett megtenni. A huszonhárom éves K. Papp a Korunk, majd a Kolozsvári Közlöny munkatársává lett.

¹ Országos Levéltár (OL) Fond R. 147. K. PAPP MIKLÓS iratai, 30. tétel.

A tárcáíró szerepe azonban nem elégítette ki, annál kevésbé, mert már az 1865-ös országgyűlés kapcsán belekóstolt a politikába. Fürge elméje hamar rávezette az igazságra, hogy a sajtó: hatalom, s akinek ilyen fegyver van a kezében, az hamarosan jelentős szerephez jut. 1867-ben önálló lapot indított. A hírlap neve vallomás volt a felépítendő életműről: Magyar Polgár. Függetlenségi programmal indult. Útmutatásért egy marosvásárhelyi tanárhoz, Szabó Sámuelhez fordult. Az ötlet telitalálat volt. Szabó az akkori Erdély legjobb koponyái közé tartozott. Természettudományokat tanult Heidelbergben és Göttingenben, sőt Párizsban is, hosszabb ideig élt az angol fővárosban. Jóllehet Bunsen tanítványa volt, mindig érdekelték az irodalmi problémák. (Élete második felében kizárólag nyelvészettel foglalkozott. Mai megítélésünk szerint ez alighanem elfecsérlése volt mindannak, amit Nyugaton tanult, de legyünk megértéssel! Nemcsak a természettudományi kísérletekhez szükséges felszerelés és munkatársi gárda hiányzott az akkori Erdélyben: döntőbben eshetett a latba a nemzet jólétét közvetlenebbül szolgálni *látszó* homo litteratus csábító képe.) Szabó, talán valami személyes ismeretség alapján, hosszan, elmélyülten adta meg szaktanácsait. Követve őket, egy K. Pappnál kevésbé alkalmas ember is jó lapot publikálhatott volna. (Más kérdés, hogy nem mindig követte . . .) A több oldalas levél befejezése:

„Az egyes rovatok így következhetnek: 1. Távirati hírek. a) eredeti sürgönyök b) pesti lapok sürgönyei. 2. Politikai lapok szemléje. 3. Kolozsvár. 4. Vidék. 5. Újdonságok. 6. Gazdászati rovat. 7. A Tárczában: Könyvészet, bírálatok. (Törölve: Történelmi Útleírás, Tájismertetés. —) 8. Külön mellékletben: (Adattár). Szemle: két hetenkint vagy havonként a belföld és külföld eseményeiről. Országgyűlési beszédek. Történelmi okmányok. Sz. S.”⁸

Az újság ellenzéki szellemű volt — a pesti Hon erdélyi változata — így a népszerű irány is magyarázza, hogy a szerkesztő a szükségesnél tán nagyobb hévvel vetette magát a napi politikába. Megfelelt azonban Szabó S. szellemének az erdélyi hírek gyors, elsődleges beszerzése. Pappnak több ügynöke volt kishaza szerte.

„Eredeti vezércikkre ne vágyják”, azonban: „Higgadtan, pártérdeken felül állólag *vezércikkezni* kell minden fölmerülő helyi ügy felett. Ismertetni külön rovat alatt mindenik kolozsvári közintézet működését: múzeum könyvtára, gyűjteményei, szakülései, casinók, tanodák, főconsistorium, egyházak, tanács, színház. *Történelmi fejlődésök, jelenjök és időnkénti változásaikkal.* E részben *semmi költséget és fáradságot nem szabad kímélni* bizonyosan e rovat helyes kezelése nagy befolyással lesz a lap életére”.

Meghallgatásra talált az a javaslat is, hogy Királyhágón túli információk az eredeti forrás megjelölésével kerüljenek közülésre, s hogy a külföldi lapok híreinél ugyanígy ajánlatos eljárni.

⁸ Uo., I. tétel, SZABÓ SÁMUEL levele K. PAPP MIKLÓSHOZ, Marosvásárhely, 1867. an. 15.

A Hírharang c. rovat — már elnevezése is erre vall — reménytelenül provinciális volt, a napi hírek ritkán emelkedtek felül egy késelő szerelmes vagy egy gyermekbaleset szépen kikerekített közlésénél. A gazdasági rovat jelentőségét nehéz ma megítélni. Vitán felül kiváló volt azonban a *Tárca*. Szabó szükségesnek látta volna, ha az új lap „*tárcajában* állandó rovatot nyitna a speciális *erdélyi könyvészetnek*. Bár címeit az erdélyi szász és oláh műveknek s tartalmuk rövid ismertetését; a magyar műveket pedig kivétel nélkül *tüzetes és érdemes bírálat alá vetném*”. K. Papp mindaddig, amíg az eredeti, hetenként kétszeri megjelenés mellett szerkesztett, igen gondosan válogatta meg a tárca-anyagot, számos esetben történeti forrásközlésre is felhasználta. Később, 1870-től, amikor napilappá alakult át a Magyar Polgár, a tárca is felhígult, gyenge szépirodalmi próbálkozások is helyet kaptak benne. A sok hirdetés mellett, amelyekért nemcsak bevétel járt a lapnak, hanem népszerűségét is fokozták és az üzletet is segítették élnékíteni, volt a Magyar Polgárban Nyílttér is. Ez a múltban oly közismert rovat, aminek minden soráért jó árat kellett fizetni, de közleményeiért a szerkesztőség nem vállalt felelősséget, ártott a vállalkozás erkölcsi színvonalának.

A Szabó Sámuel megadta mércéhez a negyedévi Adattár nőtt fel igazán: belőle alakult ki a Történeti Lapok.³

Mintha csak sejtette volna, hogy néhány évttel korai halála után összeomlik az, amire voltaképpen az életét tette: a polgárosult magyar Erdély. K. Papp lázas buzgalommal gyűjtött és publikált mindent, ami János Zsigmond korától kezdve a tegnapi abszolutizmus idejéig szűkebb hazája történetére vonatkozott. Az 1874., 1875. és 1876. során megjelent kötetekben néhány kiváló tudomány-szervezési cikk közlése mellett — Mikor lesz hírlapkönyvtárunk? (I. évf. 4. sz. 62.) Hogy pusztulnak el levéltáraink? (I. évf. 6. sz. 96.) — igen tág kitekintésű adatközlő munkát is végzett. (Kassai és I. Rákóczi György levelezése, Lovassy László és Wesselényi Miklós perének iratai, Szinnyei József Petőfi-bibliográfiája stb.) De nem vetett meg olyan forrásokat sem, amelyek a magyar színészet fejlődésére vonatkoztak, kiadott visszaemlékezéseket és színlapokat. Munkatársai Abafi Aigner Lajos, Deák Farkas, Jakab Elek, a Petőfi haláláról beszámoló Lengyel József doktor, Szabó Károly, Szinnyei József, hogy csak a legismertebbeket említsük.

A Történeli Lapok értékéről a kortárs történetírók a legnagyobb elismeréssel szóltak. Ráth Károly okmányanyagot kapott Papptól, Pauler Gyula, „mint a Történelmi Lapok-nak szorgalmas olvasója megjelenésük óta”, már régen készül „valamit beküldeni közlés

³ Történeti Lapok. A Magyar Polgár ingyenes melléklete. (Később függetlenül a hírlaptól!) 1874. ápr. 2. – 1876. dec. 31.

végett". Szabó Károly és Szilágyi Sándor kézirat-cserepéldányokkal segítették Pappot — s közben magukat is —, Wesselényi Béla pedig megnyitotta előtte a zsigó levéltár kapuit.⁴

A Magyar Polgár és a Történeti Lapok mellett kisebb jelentőségű publicisztikai vállalkozás volt az egy esztendő sem élő Jónás Lapja c. politikai hetilap és a Hölgyfutár (1873., ill. 1876–78.). Utóbbit, noha „szépirodalmi hetilap”-ként hirdette, szerkesztője nem átalotta ugyan-csak történelmi publikációkkal „megterhelni”. (Deák Ferencre, Vörösmarty Mihályra, Br. Jósika Sámuelre vonatkozó írások, a Törökféle összeesküvés egy részlete stb.)⁵

Szerkesztői tevékenységének egy eredményes — és őt sokkal túl-élő — vállalkozása volt a Kolozsvári Nagy Naptár, ill. a Magyar Polgár Nagy Naptára c. kiadvány. Nem volt olcsó — 1 Ft, majd 1 Ft 30 kr volt az ára —, tartalma sem volt azonban mindennapi. Ha egy terjedelmes forrásanyag a Történeti Lapok kereteit szétfeszítette volna, beosztotta a Naptárba. (De helyet szorított benne a szokásos mezőgazdasági tanácsoknak, közgazdasági és közigazgatási tudnivalóknak is.) Herman Ottó, amikor Darwin elméletét ismertette 1872-ben, így kezdte írását:

„Szerkesztő barátom! A napisajtó mellett csak egy közeget ismerek még, a mely tökéletesen arra való, hogy hathatós eszköze legyen a felvilágosodás terjesztésének. E közege a naptár . . . , mely a palota díszes könyves polczán éppen úgy, mint a szerény kunyhó mestergerendáján nélkülözhetetlen. Dicsérem az Ön nemes törekvését, . . . hogy naptára tárházát hasznos, sőt becses és mindenképpen a haladást eszközölő dolgokkal tölti meg — hogy eltért attól a ferde iránytól, mely e valódi népkönyvet banális élczek, ostoba babonák, babonás mesék stb. lomtárává szokta tenni. — Az a nézetem, hogy minden a nyomortól megvonható garast, oly irodalomra kell fordítanunk, mely a felvilágosodást terjesztve, bényomul a nép minden rétegébe . . .”⁶

Mint önálló nyomdatulajdonos, fontos forráspublikációkat jelentetett meg. Kiadta Széchenyi István *Blickjét* magyar fordításban (Kolozsvár, 1870.), Bölöni Farkas Sándor Emlékiratait (uo., 1870.), s előkészítette a csak halála után napvilágot látott Árva Bethlen Kata önéletrását. (*Gróf bethleni Bethlen Kata életének maga által való leírása, az eredeti kiadás után.* Kolozsvár, 1881.)

K. Papp érdeklődésének homlokterében a történelem állott. Vonatkozó adatközléseinek száma légió. Két kötetes feldolgozása *Caraffa és az eperjesi vértörvényszék*, megfogalmazásában emlékeztet a protestáns martyrológiák stílusára, amelyekből, nemegyszer Szalay és Horváth Mihály történeti feldolgozásainak közvetítésével, merített.

⁴ L. OL, Fond R 147. 1. tétel. (Levelezése.) — Továbbá: K. PAPP M. — Id. SZINNYEI JÓZSEFhez, Kolozsvár, 1874. márc. 30. M. T. A. Kézirattára, Ms 787/2.

⁵ Uo., 6. tétel. (Történetkutatói munkájával összefüggő jegyzetek.) — Jónás Lapja: 1873. jan. 5. — dec. 28. — Hölgyfutár: 1876. szept. 28. — 1878. dec. 26.

⁶ A Magyar Polgár Nagy Naptára. 1872. Harmadik évfolyam, 121. —

Romantikus képzelete is elragadta egyszer-másszor. Caraffa későbbi mellőztetését nem Kollonics érseknek — pozitív szerepeltetése egyébként a kor irodalmában szokatlan! —, hanem a Savoyai hercegnek, a Haditanács elnökének köszönhetette, aki tehetségtelen bajkeverőnek tartotta nápolyi honfitársát.⁷

A Péró-lázadás története nem több, mint az addig megjelent krónikák, ill. feldolgozások kompilációja a kínálkozó drámai momentumok kiemelésével. Hogy egy kiváltságolt népelem jogi és anyagi visszaszorításáról, ill. az így kiváltott természetes reakcióról van szó, azt Papp nem ismerte fel, valószínű, hogy ugyanúgy, mint korábbi történeti művénl, itt is az események tragikus kifejtésének a lehetősége csábította.⁸

Történeti érdeklődésének az utókorra nézve legbecsesebb hagyománya több ladulát kitevő okmánygyűjteménye. Korai halála megakadályozta benne, hogy a húsz esztendőn át szorgalmasan összedett anyagot maradék nélkül közze tegye.⁹ Családjá az újság és a naptár szerkesztését azoknak a bevált munkatársaknak a kezében hagyta — Hegyesi Vilmos neve mellett egy szedőét, Makrics Albertét is ismerjük —, akik Pappnak, élete utolsó éveiben, munkatársai voltak, ezek azonban nem érdeklődtek a történelem iránt. Az átlag örökösöket így is messze felülmúló gondossággal őrizték meg a családfő irathagyatékát, majd adták át egy közgyűjtemény örökkévalóságának.

Ha K. Papp harmincéves kora óta hozzászokhatott is, hogy hivatalos és magánszemélyek, sőt külföldi utazásait kísérő útlevele szerkesztőként tartják nyilván, szíve szerint *írónak* tudta magát. Már 1861-ben önálló novellás kötettel jelentkezett. Esményképe bevallottan Jókai volt (őt követte politikai irányelvei terén is), az a Jókai, aki olvasóit a befagyott Névától Egyiptom sivó homokjáiig, mesés déltengeri szigetektől Erdély éppúgy sosem volt aranykoráig kalauzolja. A *Tarka lapok az élet és a történet könyvéből* c. elbeszélő kötet¹⁰ hét — tévesen hatnak számozott — novellája semmi közösséget nem tart azokkal az eredeti okmányokkal, adásvételi szerződésekkel, amelyeket megszorult kisbirtokosok levelesládáiból Papp oly szívesen megvásárolt. Amint pennát vett a kezébe, azonnal elfelejtette, hogy a világot nem gyengéd szenvedélyek kormányozzák, s Nagy Péter udvarában kijárhathott ugyan valakinek száz kancsuka, de aligha egy csókért, úgy,

⁷ Pest, 1863., ill. Kolozsvár, 1870. — V.ö.: HENDERSON, N.: *Prinz Eugen von Savoyen*. . . Wien—Düsseldorf, 1965, S. 52.

⁸ *Az 1735-iki zendülés története*. Történeti korrajz. Kolozsvár, 1865.

⁹ Szerencsés vállalkozás volt pl. Dr. ÖTVÖS ÁGOSTON (1811—1861.), a korában nagy megbecsülésnek örvendő orvos és tudós irathagyatékának megvásárlása.

¹⁰ *Tarka lapok az élet és történet könyvéből*. Kolozsvár, 1861. (Régi képek a krónikákból. Tört. elbeszélések. (Új kiadás.) Kolozsvár, 1864.)

hogy ezer aranyat egy asszonyért nemigen vesztegettek a törökvilágban. Két angol tárgyú novellája kétségtelenül valami olvasmány-émlék visszajárására vall. *A rongyos zászlónál* ezt keresni sem kell, a *Véres könyv* ihlette. Legsikerültebb a *Hogy fogták hajlandában az ellenséget?* Ebben van fordulat és valami keserű humor is, kár, hogy a kötet hatodik elbeszélése ugyanerre a kaptafára készült.

1866-ban megjelent kétkötetes regénye, *Egy szép asszony története*,¹¹ már határozottan figyelmeztet rá: K. Papp félreismeri az írói alkotás értékeit. A novelláskötetben még csak alig hagyta el a hazai földet, ha nem is festette találóan. A regényben a magyar környezet egyetlen jellemző vonása a betyárkaland, egyébként ugyanúgy szövődhetett volna hősei vonzalma prágai vagy müncheni környezetben, mint Pesten. (Amit különben Papp szintén nem ismert igazán jól, nem is érezte magát fesztelenül a fővárosban.) Hogy a cselekmény szálai Párizsba visznek, s ott a romantika legszebb hagyományai szerint jósno, estély stb. szórakoztatják az olvasót, természetes.

A hetvenes években K. Pappnak már saját nyomdája volt.¹² Itt adta ki 1874-ben *Az élet színpadról* c. elbeszéléskötetét,¹³ ajánlva „Gróf Teleky (!) Sándor barátjának tisztelete jeléül”. Az öt novella közül kettő külföldön játszódik, Olasz- és Franciaországban, egy Bem regényes életével foglalkozik, egy Toldy Ferenc nyomán Kazinczy fogságával (a *Fogságom naplója* akkor még nem volt közzismert), egy, Kollinovics és Thaly után Gr. Stahremberg elfogatását adja elő. A könnyed fogalmazó készség itt sem hagyta el a szerzőt; a valósággal itt sem nézett szembe.

Valamennyi művénel légüresebb térben mozog az ugyancsak 1874-ben publikált *A vádlottak padján* c. regénye.¹⁴ A szerző Prielle Cornéliának ajánlotta, aki szűkebb baráti köréhez tartozott. A híres színésznő nemrégem vesztette el nemkevésbé híres férjét, s a gesztus valószínűleg jól esett neki. A mű: vadregényes rémtörténet, gyilkosság, öngyilkosság, elmebaj, párbaj, börtön, gályarabság. — végül kiengesztelő vég, házasság és több gyermek, mindez olasz és francia földön.

1874-ben látott napvilágot *Mit beszél a világ?* c. regénye is.¹⁵ Ezt Jókai Mórnak ajánlotta, s az ajánlásnak van egy személyi érdekességű mondata: „... érdemed mellett van, tagadhatatlanul, egy nagy bűnöd: teremtettél egy gyenge, rossz magyar író is: s az én magam vagyok Barátom!” — A mű egy kellemetlen anyós előidézte féltékenységi történet, terjengős, gyenge, teljes happy enddel. Jókai és az

¹¹ *Egy szép asszony története*. I–II. k. Kolozsvár, 1866.

¹² 1871. jan. 1. óta bérlet, majd technikailag felújította a Liceum nyomdáját.

¹³ *Az élet színpadról*. Elbeszélések. Kolozsvár, 1874.

¹⁴ *A vádlottak padján*. Regény. Kolozsvár, 1874.

¹⁵ *Mit beszél a világ?* Regény. Kolozsvár, 1874.

olvasók semmi okát nem láthatták, hogy ellenkezzenek K. Papp fenti soraival.

A négy évvel később megjelent *A rab asszony*¹⁶ előnyére különbözik a vadromantika vagy teljes laposság között ingadozó korábbi életműtől. Magyar falusi környezetben játszódik: ha sokat nem is, valamit a valóságos faluból mégiscsak megláthatott a szerző, hiszen hosszú ideig élt vidéken. Valószínűleg némi élményanyag került ezúttal feldolgozásra, ha Szigligeti-Tóth Ede-féle szcenírozásban is. Papp a népdráma hőfokára igyekezett itt témájával feljutni. A történet egy szép és gazdag özvegy, Lőrinczné Berektőre költözésével kezdődik. Az asszony Szegő Andrást szereti, a berektői bíró, Sajgó András délcég, de züllött nevelt fiát. Szegő nem veszi el Lőrincznét, Sajgó azonban megkéri, meg is kapja, a házasság kezdetben boldog, születik is egy kislányuk. A kísértés azonban erős: Szegő a faluban él. A szép menyecske megcsalja a férjét, majd kétségbeesésében megöli a legényt. A házasságtörés is napvilágra kerül. Judit asszony 16 évet kap, kegyelemmel korábban szabadul azonban, s utána, korai haláláig, boldogan él férjével és leányával. — A regénynek sem társadalmi, sem gazdasági problematikája nincs: a szereplők mind a jómódú parasztok közé tartoznak, nincs zsíros parasztsz—sellér ellentét sem, ami még Szigligetinél is előfordul, az események a kötelező szerelmi háromszögön fordulnak meg. De legalább nem Fizenzében vagy Párizsban, hanem Berektőn.

A hajlandóság ugyanis, hogy Szamosújvár környéki eseményeket francia földre ültessen át, K. Pappnál mindig készen volt. *Itt is, ott is*¹⁷ címen írta tárcarovatát a Magyar Polgárban, ezzel a címmel jelentette meg kegyeletesen a Petőfi Társaság elhunyt tagjának néhány „beszélyét”. *Első halászatom* címmel nem nagyigényű, de kellemesen tréfás kis csevegést olvashatunk köztük. Nos, ezt a beszélykét, Párizs környékére, francia környezetbe áttelepítve, *Absolon papa*¹⁸ címmel vígjátéknak is feldolgozta.

Mielőtt azonban még színházi kapcsolataira térnénk át, emlékezzünk meg tárcacikk-írói működéséről. Írásai között akad sok olyan, amelyben a divatos — és a francia csevegéseket utánzó — hírlapi tucat tárcákat követte. A pesti nagy napilapok után igazodott; bizony, azok termése is gyenge volt. — Kellemesen tudott azonban beszámolni utazásairól. Sokat utazott. Az a társaság, amelyben forgott, részben az erdélyi főnemesség, a Telekiek, Wesselényiek, részben a színházi világ legjobbjai, a Nemzeti Színház élgárdája, nagy utazó volt. Németország és Párizs Egressy, Feleki, Tóth József, Szerdahelyi számára ismert föld. Beszámolóik megjelentek a hírlapok tárcáiban. K. Papp

¹⁶ *A rab asszony*. Írta Jónás. (K. Papp állandó tárcaírói álneve.) Kolozsvár, 1878.

¹⁷ *Itt is, ott is*. Bpest, é. n. (1880.) Petőfi Társaság kiadása.

¹⁸ *Absolon papa*, Eredeti vígjáték 3 fv. Kolozsvár, 1879.

azonban gazdagabb – és betegebb volt náluk, ő ennek legalábbis ifjúkora óta tudatában volt. Valószínűleg ezért tette meg nagy közel-keleti útját Ausztrián, Olaszországon át Egyiptomba és a Szentföldre. Az utazás azonban ekkor még nem volt általános szokás, mindegyik beszámoló majdnem egyaránt mint exotikumot fogja fel és az olvasó figyelmét az utazás effektív lebonyolításával köti le. A színészek, e mellett, színházi élményeiket is megírták, a mai olvasó számára többé-kevésbé közhelyszerűen. Történelmi, művészettörténeti műveltségük kevés volt ahhoz, hogy egy mai idegenvezető tájékozási szintjét akár meg is közelítsék. Nagyjából ez áll K. Papp útleírásáról is; az út eseményeit és körülményeit részletesen elmondja, de a miramarci kastély és története lényegesen jobban megthotta, mint Gizeh piramisai.

Harmincas évei végén betegsége annyira elhatalmasodott, hogy élete nagy része hazai gyógyfürdőkben telt el. Fürdőleveleit hol helyi legendákkal, hol a társaságról adott beszámolókkal tette elevenebbé, egy-egy üdülés Jókaiék, Arany közelébe sodorta. Előpataktól Balatonfüredig, a Margitszigettől a Szent Anna taváig sokfelé keresett gyógyulást – s mint annyi más kortársa, ő sem talált.

Mint író, hozzá még a drámaiságot igencsak kedvelő író, színművekkel is próbálkozott. Első darabjai még a Szerdahelyi-Prielle kettős bővületében, vígjátékok voltak; az első – *Rossz világban élünk*, címében is Szerdahelyire utal vissza¹⁹ – Kolozsvárott került színpadra 1862-ben. A *Bajszerező* dicséretet nyert egy kolozsvári színműpályázaton és többször előadták. (Bemutató: 1865. ápr. 1.) Egy kendilónai látogatása alkalmával Leövey Klára rábeszélte (Vö. 1878. márciusi levelét), hogy dramatizálja a *Rab asszonyt*. Egyetlen bírálat hivatkozott csak arra, hogy a lélektani motivációt nem sikerült megfelelően párbeszédbe önteni, s a színmű nem érte el a regény értékét. Az 1878. február 23-i kolozsvári bemutató után a dráma, *Judit asszony* címmel, mégis egyike maradt a vidéki magyar színházak tisztességes sikert elért műsordarabjainak. Sűgőkönyve, több máséhoz hasonlóan, elkallódott a társulatoknál – vagy számunkra elérhetetlen színházi archívumban pihen.

1879 januárjában újabb népdramát mutattak be Papptól, ezúttal a pesti Népszínházban. *Az ördög bibliája*,²⁰ mint címe is mutatja, szociológiai problémát vetett fel. A szerző saját szavai szerint akkorát bukott, mint a Gellért hegye. Az a bizonyos „háta mögött felcsillanó mosoly” nyílt hahotává erősödött fel a pesti sajtóban – legalábbis ő így érezte.

¹⁹ „Rossz idöket élünk, rossz csillagok járnak . . .”: a hegedős éneke JÓKAI: *Dózsa György* c. szomorújátékában. SZERDAHELYI előadásában vált híressé.

²⁰ *Az ördög bibliája*. Eredeti népszínmű 4 fv. Kolozsvár, 1879.

„Ha annyi hajszálam volna még, mint a mennyi ellenségem van, ma nem volnék kopasz ember”, írta. (*Itt is, ott is*, 117.) „Tudtam, hogy nem valami nagy virtus mainap a drámaírás, de azt már nem képzeltem az én szűk eszemmel, hogy . . . bűnné vált.” „Az a főkérdés, hogy milyen a rangja a bűnösnek?” (Uo., 122.) „. . . Ha egyszerűen csak „lateiner” vagy, akkor nincs pardon – kivált még ha az is a bűneidhez tartozik, hogy erdélyi vagy . . .” (Uo., 123.) „. . . mikor a soroksári kuvasz kutya betéved a fővárosba, s a többi városi agár és kopó észreveszi, rárohannak, megcsípik, meghengergetik a sárban s végig kergetik a városon. A nagy zajra aztán a kapuk alatt kidugják a fejüket a kicsi pincserlik is, s azok is megugatják a szegény megriadt kuvaszt. . . Hát az a soroksári kuvasz kutya én vagyok.”

Az *ördög bibliája* valóban nem remekmű. Terjengőssége mellett legnagyobb hibája, hogy a szerző ismét *számára idegen* társadalmi osztály – a jómódú református iparosok (secundum Jókai) – feltelezett erkölcsi világát festi. Papp azonban, ha tovább él, elégtételére megérhette volna, hogy a rokontárgyú Zola-átdolgozás, *A pálinka*, címszerepében Halmi Ferencsel, mint vendéggel, 1882-ben mindössze 11 előadást ért meg.²¹ Sok víznek kellett még lefolynia a Dunán addig, amíg a kölyök-főváros, Budapest, szociológiai kérdések iránt kezdett érdeklődni.

Nyomtatásban is megjelent a már említett *Absolon papa*. Nem volt rosszabb, mint Almási Balogh Tihamér vagy akár Berczik Árpád próbálkozásai, amelyek a Nemzeti Színház megszentelt deszkáin kerültek a közönség elé. De hát a hatalmas színházi barát, Szerdahelyi már halott volt, Papp pedig másodrendű vidéki író, akivel csak szemben nyájaskodtak – saját megállapítása szerint –, a háta mögött pedig kigúnyolták. (Uo., 117.)

K. Papp szépirodalmi kísérletei kevésbé sikerültek. Nem lévén vérbeli művész, tehetsége nem találta meg az irodalmi Bölcsek Kövét, amelynek segítségével megörökíthette volna saját világát. Holott egyedülálló matéria volt a kezében, ismert egy olyan területet, amely az olvasó Magyarország számára terra incognita volt, feltétlenül érdekesebb, mint a nyugati lektűr-irodalomból jól-rosszul ellemett szövevényes történetek. Ismerte Szamosújvár és környéke örömei közösségét. Ha nyakatekert szerelmi históriái helyett a Rubens-festette főoltár előtt folyó örmény-katolikus szertartás hangulatát adja vissza, azt a bensőséges, egymáshoz ragaszkodó életet, összetartó kisebbségi sorsot, ami az örmény kereskedő társadalomra volt jellemző, marandót alkot.²² Meglehet, nem volt meg benne az igazi művész tar-

²¹ Vö. BERCELI KÁROLYNÉ: *A Népszínház műsora*. Színháztört. Füzetek. Bpest, 1967. 24.

²² A fővárosi írók fölüenykedése: Magyar Polgár, 1876. 7., 21., 22., 23. is. – K. PAPP legjobb méltatója, DUX ADOLF, így ír 1875-ben a Pester Llyodban: „. . . Wer Zeitungen liest, kann dem fleissigen Kollegen in literis täglich als Redakteur des oppositionellen (bei der neusten Parteischöpfung wohl schon ci devant oppositionellen) „Magyar Polgár” und da nicht selten als Verfasser von Romanen begegnen. . .” Azonban „er schreibt nicht aus dem Herzen und nicht nach dem Leben, sondern folgt Eindrücken, die er vom Theater oder vom Lesen anderer Romane empfangen hat. . .”

tózkodást nem ismerő exhibicionizmusa sem, és a szívéhez nőtt mikrokozmosz kedves furcsaságait képtelen volt másfajú honfitársai elé tárni.

A kolozsvári Nemzeti Színház ötvenéves fennállásának Emlékalbumát Papp nyomdaja adta ki, gonddal, díszesen, a szöveget pedig ő írta. A megnyitó két estjének színlapjait és a jubileumi előadásokét egyaránt közölte, s a történeti méltatás jellemzi a szerzőt, aki már ezelőtt száz évvel tudta, hogy a színház ugyan politikum, hanem a színház történet is — történetírás.²³

Az ügyes szerkesztő, a lelkes történetbúvár és a sikertelen szépíró ismerte és szerette a művészetnek egy olyan ágát, ami szervezőkészséggel, intelligenciával, műveltséggel megközelíthető: jól értett a színházhoz. Ízlése csodálatosképpen azonnal csalhatatlanná vált, mihelyt nem saját maga ragadott tollat. Felismerte a hatásvadászatot, a ripacskodást, olykor még a szép beszéd érdekében is felszólt,²⁴ holott erre éppen az ő idejében — már és még — alig volt szükség. Mint a Magyar Polgár szerkesztője, a színházi rovatot, a lehetőségekhez képest, maga vezette. A rovat címe: Színházi Látszó, előzékenységből, majd emlékeztetőül Szerdahelyire.²⁵ Zeneértő léteire figyelemmel kísérte a hangversenyeket,²⁶ valódi érdeklődéssel azonban a drámai előadásokat figyelte. Az egyes színésznél az eszköztelen játékot kérte számon; ezért üldözte el a kolozsvári színpadról a hetvenes évek elején a színpalhasogató Egressy Ákost, így került ellentétbe a hetvenes évek végén a pathetikus Molnár Györggyel.²⁷ Jellemző, hogy az erősen romantikus modorban játszó Gyulai Ferenc alakításai közül Sas Istvánt emelte ki, Szigeti tekintélyes csizmadiáját, amelyben nem szavallhatott.²⁸ Az együttestől megkívánta az összjátékot, hangsúlyozta, hogy az új tagoknak próbálniuk kell a műsoron már régebben szereplő darabokban, hogy alakításuk illeszkedjék a többiekéhez. Nagy figyelmet szentelt a vendégjátékoknak. Bulyovszkyné, erdélyi körútja során, eljátszotta a *Kaméliás hölgyet* és Scribe és Legouvé *Lecouvreur Adrienne*-jét is. Kolozsvár ezeket a szerepeket Prielle alakításában is-

Wir würden nämlich Ursache haben, dem Erzähler dankbar zu sein, wenn sich in seinen Produkten ein Stück soziales Leben von Siebenbürgen nebst einem Blick der dortigen Naturszenarien abspiegelte. Allein des Streben nach Lokalphysiognomie scheint ihm fern zu legen."

²³ *Az ötvenéves Kolozsvári Nemzeti Színház*. Írta és kiadja K. PAPP MIKLÓS. Kolozsvár, 1871.

²⁴ Magyar Polgár, 1877. aug. 12.

²⁵ A Színházi Látszó 1863-ban, RADNÓTHFAY NAGY SÁMUEL intendánsága alatt a Nemzeti Színház lapja volt, SZERDAHELYI KÁLMÁN szerkesztésében.

²⁶ Magyar Polgár, 1874. nov. 17.: *Négy király Kolozsvárt*, a Becker-vonósnégyes méltatása.

²⁷ FERENCZI ZOLTÁN: *A kolozsvári színiélet és színház története*. Kolozsvár, 1897. 477. skk.

²⁸ *Itt is, ott is*. 324. skk.

merte meg. K. Papp az elsőről megállapítja, hogy az utolsó felvonás kivételével hozzá Prielle játéka ma is közelebb áll; az utolsóban Bulyovszkyné remekelt. (Magyar Polgár, 1875. nov. 12.) A másik drámánál finom színpadi ízléséről tesz tanúságot. Kifogásolja, hogy a nagy jelenetben, színpadi szövege mondása közben, Adrienne ujjal mutat vetélytársnőjére, Boullion hercegnőre. Köztudott, hogy a legtöbb német drámai színésznő, sőt maga Rachel is így játszotta ezt a jelenetet. Mégsem helyes. „De ha a hatás fokozatossá tétele úgy kívánja! De hát mire való ott a hatást fokozni, ahol úgylis a tetőpontot érte el? És végre szabad-é a hatásért az igazságot, a természetes hűséget feláldozni? . . . e jelenetet, a kihívó ujjmutatást a Boullion hercegnő szalonvilágában nem tudom magamnak elképzelni.” (Uo., nov. 6.) Adrienne haldoklási jelenetében megint kiemeli Bulyovszkyné kiváló játékát. (Azon természetesen, hogy a tragikai szerepkört betöltő Bulyovszkyné a nagy drámai feszültséget megkövetelő pillanatokban felülmúlta a társadalmi színművekre profilírozott Prielle Kornéliát, nincs miért csodálkozni.)²⁹

Két ízben is mérlegelte Papp, hogy a házikezelésben több-kevesebb döccenővel működő kolozsvári Nemzeti Színházat bérebevegye, de erre végül nem került sor. Először 1874-ben Korbuly Bodgán, tehát legközelebbi körének egy tagja kapta meg a bérletet, másodsor 1877-ben visszakerült a színház házikezelésbe, mert az államsegély most tágabb lehetőséget nyújtott a városnak. (Korbulyt egyébként nem tartották rossz intendánsnak, és bár nem értett úgy a színészethez, mint K. Papp, minden bizonnyal jobban bírta nemcsak anyagiakkal, hanem egészséggel is az izgalmaktól sohasem ment színingazgatást.)³⁰

Politikai pályafutásáról külön iratcsomó tanúskodik. 1865 óta a baloldalnak, Tisza Kálmánnak, ill. a Kolozsvárot felépítő Tisza Lászlónak korteskedett. 1871-ben maga is megpróbálkozott a képviselőjelöltséggel Gyulafehérvárott, ahol általában katolikust volt szokás felléptetni. Kísérlete nem járt sikerrel, az erdélyi románság szemében nem volt népszerű ez a minden magyar ügyért oly lelkesen harcoló örmény. Mint kortes, szervező azonban továbbra sem maradt tétlen, mindvégig kitartott a Tiszák mellett, akkor is, amikor Tisza Kálmán, feladva ellenzéki álláspontját, a kormány élére került. A választások 1875-ben sok izgalommal jártak; Marosszék, Székelyudvarhely, Déva, Erzsébetváros, Nagyenyed, Dés, Gyergyó, Küküllő megye felső kerülete, Aranyosszék, Marosvásárhely, Borszék kortes-hadjáraitának irányítása Papp kezében volt. A választások Tiszák számára sikeresen végződtek, saját népszerűsége azonban csorbát szenvedett.³¹

²⁹ Magyar Polgár, 1875. nov. 1–12.

³⁰ FERENCZI 479–487.

³¹ Politikai tevékenysége: OL, Fond R. 147. 3. tétel.

Lázasan tevékeny pályafutása hamar végére ért. Egy kolozsvári kemény tél meghozta a tüdőgyulladást, amellyel tuberkulotikus szervezete nem tudott megbirkózni. Ezután vesegyulladás következett, a halál közvetlen oka urémia volt. — Reformátusként halt meg. Kolozsvár híres kálvinista papja, ilenczfalvi Szász Gerő temette, búcsúbeszédében hangsúlyozva, hogy K. Papp élete hasonlatos volt a meredek sziklán felkapaszkodóéhoz, aki útjában kezét-lábát felsebzi.

Nemcsak ez a sírbeszéd, de a pályatársak nekrológjai is mintha azt a homályos érzést tükröznék, hogy K. Papp, az ügyes szerkesztő, népszerű lektűr-író, derék kultúrpolitikus nem valósított meg mindent, amire hivatva volt.³²

Ez a homályos, szimbólumokba burkolt, tisztázottá tán senki előtt sem vált igazság K. Papp Miklós élete nagy tévedésének a megsejtése volt. Magyar polgárrá és magyar íróvá akart válni, de áldozatul esett a történetiségnek, amit annyira szeretett. Nem egy új, haladó társadalmi osztály ébresztője, hangadója lett, nem Ráth Károlyt, Sági Lászlót követte, hanem az idejétmúlt nemesi életforma hirdetőjévé vált. Megtévesztette az a romantikus irodalmi közhangulat- és ízlés, ami elsősorban Jókai munkásságából sarjadt, de a hetvenes években már mindenképpen anakronisztikus volt. Jókait menthették nagy tehetsége és nemesi hagyományai, de Paptól kor és társadalom joggal várt volna mást. A kereskedő fia, maga is jobb iparos: nyomdász, Caraffa rémtettein borongott és francia arisztokraták szerelmi ügyeiről írt, holott, mint szerkesztő, mint közéleti ember, összefoghatta és Erdély közgazdasági életében vezetőszerere nevelhette volna a kistökéjű, de kiváló képességű erdélyi polgárságot. Ezt a hivatását éppen úgy nem ismerte fel, mint írói működésének valódi témakörét.

Világát, mint Atlantiszt, a tenger árja borítja. A történettudománynak azonban nagy szolgálatokat tett, „s hogy Erdélynek tekintélyes és befolyásos sajtója legyen, arra K. Papp Miklós munkálkodásának kétségkívül lényeges hatása volt”.³³ (Vasárnapi Újság 1880. Nekrológ.)

MÁLYUSZSNÉ CSÁSZÁR EDIT

³² Halála körülményeiről l. a nekrológokat, különösen Arménia, 1897. — Beteges voltáról imitt-amott történik említés, hogy tüdőbaja volt, azt e sorok írója az 1945-ben elhunyt özv. VISONTAI KOVÁCH ZOLTÁNNÉ SZERDAHELYI ANTÓNIAÓTól hallotta, aki K. PAPPOT fiatal lánykorában még jól ismerte.

³³ RÁTH KÁROLYRÓL a legnagyobb elismeréssel ír R. VÁRKONYI ÁGNES: *A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban* (Bpest, 1973.) c. alapvető művében. RÁTH is, a K. PAPPAL közeli ismeretségben lévő SÁGI László kolozsvári tanár is „iparos vagy kereskedő család sarja”. (VÁRKONYI, II. 20.) Ugyancsak VÁRKONYI állapítja azonban meg, hogy az ötvenes évek és a hatvanas évek elejének polgári lendülete után a hetvenes évek érdeklődésének középpontjában már ismét a nemesség áll. (II. 439.) — DR. IVÁNYI EMMA főlevéltáros, aki figyelmemet a K. PAPP MIKLÓS Irathagyatékra — OL, Fond R. 147 — felhívta, fogadja ezen a helyen is leghálásabb köszönetem kifejezését.

OLVASMÁNYOK, KÖNYVÉLMÉNYEK

AZ IRODALMI ÉRDEKLŐDÉS ALAKULÁSA 1893 ÉS 1937 KÖZÖTT

„A dokumentáció hiánya az irodalom szociológiai jelenségeinek *in vivo* tanulmányozását a legújabb időkgig szinte lehetetlenné tette.”¹ Éppen ezért örömmel használunk fel minden olyan adatot, történeti statisztikát, amely lehetővé teszi, hogy objektív mércével is regisztráljunk különböző fejlődési mozzanatokot. Természetesen a korábban készített felmérések szempontjai körülhatárolják azt a területet, amelyre vizsgálódásunkat kiterjeszthetjük, sőt ezek felhasználása nagy óvatosságot is igényel, mert a rendelkezésünkre álló adatokat különböző céllal, különböző szempontok szerint készült felmérések alapján tudjuk csak összegyűjteni.

A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában megjelenő *Bibliográfiai Füzetek* egyik kötete² hívta fel a figyelmet A Hétben 1893-ban megjelent ankétra, amelynek keretében ismert egyéniségek vallottak könyvélményeikről. Hasonló jellegű vállalkozás Gyalui Farkas *Legkedvesebb könyveim* címmel 1904-ben megjelent gyűjteménye, valamint Kőhalmi Béla két munkája, a *Könyvek könyve* (1918) és *Az új könyvek könyve* (1937).³ Az összegyűjtött adatok segítségével a közzítés változásáról, a legnépszerűbb alkotásokról, a kortárs külföldi irodalmak hatásáról alkothatunk fogalmat.

Könyvkalauzok, katalógusok, anketók

Az 1880-as évek végén a világirodalom legjobb alkotásait ajánló kalauzok és katalógusok után újfajta mozgalom indult meg.⁴ Korábban egy-egy szerző állította össze ezeket a jegyzékeket. John Lubbock könyvének⁵ megjelenése után az európai kiadók és szerkesztők körkérdések alapján igyekeztek a legkeresettebb könyvek jegyzékét összeállítani. 1887-ben a Magasin pittoresque húsz könyv megjelölését kérte a francia szellemi élet kiemelkedő személyiségeitől. Majd 1889-ben az Intermédiaire des chercheurs et curieux és a Pfeilstücker Kiadó alkalmazott hasonló módszert.⁶ Olaszországban 1892-ben Ulrich Hoepli, 1893-ban pedig Guicciardini és Sarlo indított Fra i Libri

¹ R. ESCARPIT: *Irodalomszociológia*. Ford.: Vigh Árpád. Bp., 1973. 12.

² LAKATOS ÉVA: *Magyar irodalmi folyóiratok F–H*. Bp., 1975. 404.

³ GYALUI FARKAS: *Legkedvesebb könyveim*. Bp., 1904. 160. — KŐHALMI BÉLA: *Könyvek könyve*. Bp., 1918. 248. — KŐHALMI BÉLA: *Az új könyvek könyve*. Bp., 1937. 398.

⁴ KŐHALMI BÉLA: *Könyvek könyve*. Bp., 1918. 25–36.

⁵ J. LUBBOCK: *The pleasures of life*. Leipzig, 1880. 295.

⁶ KŐHALMI BÉLA: *Könyvek könyve*. Bp., 1918. 36–39.

címen hasonló ankétot, de már ötre szorították a kiválasztandó művek számát.

Ugyancsak 1893-ban tette fel körkérdését A Hét szerkesztője, Kiss József is. Kőhalmi Béla, aki a *Könyvek könyvének* előszavában ismertette ennek a folyamatnak a történetét, A Hét ankétjára nem is utal. Ez a vállalkozás a későbbiekben a jelek szerint feledésbe merült. Tanulmányunkban éppen ezért elsősorban ennek ismertetésére törekszünk.

A Hét könyvkérdése

„Az egyetemes, minden irodalmi ágat magába foglaló világirodalom melyik könyve az, mely igen tisztelt urannak mindenekfelett kedves? Melyik az a hét könyv, melyet megtartana, ha hét könyvön kívül minden egyéb irodalmi műtől mindörökké megválni volna kénytelen?” Ezt a kérdést tette fel A Hét „Magyarország legintelligensebb, legképzettebb fiainak, akik a közélet és a művészet minden ágában munkálkodnak”. A válaszokból arra akartak következtetni, hogy „mely kultúrirányzatok hatottak közre Magyarország mai kultúrállapotának, az uralkodó felfogásoknak megerősítésére”. Az ankét céljaként „a könyv iránt való hanyatló érdeklődés . . . felélesztését” jelölték meg.

A szerkesztő a válaszok elé írt bevezetőjében⁷ aktuális magyar problémákkal indokolja, hogy a nyugat-európai hasonló kezdeményezések után miért szükséges itthon is elindítani ezt a sorozatot. Felvetett gondolataiból a kor irodalmi életére és könyvtermelésére következtethetünk.

1. „ . . . a magyar közönség nem szorul listára, mivel minálunk a könyvirodalom nem fejlődött oly mértékben, hogy akárki az egész magyar litteratúrát el ne olvashatná . . . ”.

2. Komoly problémaként merül fel „a magyar könyvek gyors halandósága”. Egy könyv általában egy szezonra szól, az írók így hatalmas munkabírásra készítetik, hogy mindig új és új jelentkezésével bizonyítsa jelenlétét az olvasók előtt.

3. Az olvasókat elárasztó újságok és folyóiratok egészségtelen hatására is utalnak: „ . . . az újságirodalomnak ez a túltengése tagadhatatlan pusztításokat visz végbe az irodalmi formában, az irodalmi lelkiismeretben, a munkaerőket a maga óriási szükségletének fedezésére elvonván, aggasztó módon megakasztja a nagy munkák keletkezését, éppen azokét, mellyekkel az utókor a mi kultúránk nagyságáról beszámolhatna”.

A Hét 1893-as évfolyamában a 12 – 14. számban 43 író, publicista, tudós, színész válasza jelent meg. Mivel a vallomásértékű nyilatkozatok között a kor számos jelentős egyéniségének – Ábrányi Emil, Jászai Mari, Jókai Mór, Justh Zsigmond, Pulszky Ferenc, Rákosi Viktor, Vámbéry Ármin – levelét olvashatjuk, érdemes ezeket külön-külön is ismertetni. A Hétben közölt szövegekből kiemeljük a megnevezett szerzőket és műveket, de az egyes címeket néhol korrekcióval közöljük, mert az eredeti szövegekben gyakori a pontatlanság. Eredeti

⁷ A Hét könyvkérdése. — A Hét, 1893/12. 183 – 184.

nyelven jelezzük mi is a művet, ha a válaszban nem a magyar fordítás címe szerepel. A résztvevőket három egységben csoportosítottuk: 1. írók, publicisták; 2. tudósok; 3. színészek. Az egységeken belül a levélírók életkoruk szerint következnek.

1. Írók, publicisták

TÓTH LŐRINC (1814—1903)

Horatius ódái

Goethe versei és a *Faust*Shakespeare: *Szentivánéji álom*Arany: *Toldi*

Vörösmarty versei

Tolsztoj: *Háború és béke*Dickens: *Copperfield David*

JÓKAI MÓR (1825—1904)

Ipolyi Arnold: *Magyar mitológia*Horváth Mihály: *Magyarország története*Diószegi Sámuel: *Magyar fűvészkönyv*J. Ch. Wagner: *Christlich- und türkischer Städt- und Geschicht-Spiegel*W. Oncken: *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen*L. Oken: *Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände*

A Biblia, Lemaistre de Sacy illusztrációival

SZÁSZ GERŐ (1831—1904)

Biblia

Petőfi

Arany

Jókai

Shakespeare

Firduszi: *Sáhnámé*

Heine

VADNAY KÁROLY (1832—1902)

Bacon: *Novum Organum*Arany: *Toldi*Cervantes: *Don Quijote*

Petőfi

Dante: *Inferno*Shakespeare: *Lear király*

Macaulay esszéi

Macaulay: *Anglia története*

ABONYI LAJOS (1833—1898)

Biblia

Vergilius: *Aeneis*

Béranger sanzonjai

Petőfi

Horváth Mihály: *Magyarország története*A *Kisfaludy Társaság magyar népdalgyűjteménye*Jókai: *Egy magyar nádor*

KOMÓCSY JÓZSEF (1836—1894)

Biblia

Petőfi versei

Horatius

Puskin: *Anyegin*

Heine versei

Dickens: *Copperfield David*Komócsy: *A szerelem könyve*

ÁGAI ADOLF (1836—1916)

Biblia

Platon, Hippokrates, Ovidius

Shakespeare, Macaulay, Dickens: *Pickwick Papers*,Byron: *Don Juan*Cervantes: *Don Quijote*, Boccaccio, Manzoni: *Jegyesek*

Goethe, Heine, Lessing, Schiller, Schopenhauer, Hart-

mann, Immermann: *Oberhof*

Béranger, Gauthier, Rabelais,

- Hugo, Taine, Lachambaudie, Sainte-Beuve, Zola, Daudet
Csokonai, Petőfi, Arany, Jókai: *Erdély aranykora*, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál: *Varjú István*, a Borszem Jankó egy évfolyama
- BENICZKYNÉ BAJZA LENKE (1840—1905)
C. F. Hartmann: *Philosophie des Unbewussten*
Musset
K. Meyer: *A szent Biblia*
Bajza József versei
Vajda János versei
Dante: *Divina Commedia*
- BERCZIK ÁRPÁD (1842—1919)
Biblia
Shakespeare
Petőfi
Arany
Dickens
Labiche
- KAAS IVOR (1842—1910)
Biblia
Kempis Tamás: *Krisztus követése*
Lao-ce: *Tao-te king*
Mayer Konversations Lexicon
Egy természetrájkönyv
Egy földrajzkönyv
Szalay László: *Magyarország története*
- VEIGELSBERG LEO (1846—1907)
Mózes II. könyve és Jezsaiás könyve
Aristophanes: *Madarak*
Tacitus: *Annales*
- Humboldt: *Kosmos*
Shakespeare: *Hamlet*
Goethe: *Faust*
Heine: *Lazarus*
- HEGEDÜS SÁNDOR (1847—1906)
Arany versei
Swift
Moor: *Lalla Roukh*
Buckle: *History of Civilization of England*
Adótörvények kommentárjai
Bagehot művei
- BEKSICS GUSZTÁV (1847—1906)
Calderon: *Az élet álom*
Cervantes: *Don Quijote, Novelas ejemplares*
Camões: *Los Lusíadas*
Dante: *Divina Commedia*
Madách: *Az ember tragédiája*
Turgenyev: *Költemények prózában*
Jókai
Petőfi
- BOROSTYÁNY NÁNDOR (1848—1902)
Thiers: *Histoire de la Révolution française*
Petőfi
Juvenalis szatírái
Flaubert: *Madame Bovary*
Heine
Shakespeare: *Hamlet*
A. Weber: *Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen*
- SZÜRY DÉNES (1849—1909)
Shakespeare: *Hamlet, Romeo és Julia, Othello, Lear király, Macbeth, Julius Caesar, Velencei kalmár*

- ÁBRÁNYI EMIL (1851—1920)**
 Shakespeare
 Petőfi
 Byron: *Don Juan*
 Cervantes: *Don Quijote*
 Carlyle: *A francia forradalom története*
 Molière: *Mizantrop*
 Hugo: *Századok legendái*
- NEMÉNYI AMBRUS (1852—1904)**
 Arany: *Toldi*
 Madách: *Az ember tragédiája*
 Rabelais: *Gargantua és Pantagruel*
 Carlyle: *A francia forradalom története*
 Gregorovius: *Róma története a középkorban*
 Hugo színművei
 H. Georg: *Progress and Poverty*
- VÁRADI ANTAL (1854—1923)**
 Biblia
 Shakespeare: *Hamlet*
 Goethe: *Faust*
 Lessing: *Laokoon*
 Hugo: *Les misérables*
 P. Loti: *Aziyadé*
 Vörösmarty: *Cserhalom*
- BÁRSONY ISTVÁN (1857—1928)**
 Tompa Mihály
- MURAI KÁROLY (1857—1933)**
 „Dickens regényeiből hét kötet.”
- RÁKOSI VIKTOR (1860—1923)**
 C. Tillier: *Mon oncle Benjamin*
 Jókai: *Az új földesúr*
 Dickens: *Copperfield David*
 Hugo: *A nyomorultak*
 Tolsztoj: *Háború és béke*
 Arany: *Toldi-trilógia*
- Erckmann-Chatrian: *Waterloo Histoire d'un conscrit (1813)*
- KOZMA ANDOR (1861—1933)**
 Új Testamentum
 Dickens: *Copperfield David*
 Macaulay: *Anglia története*
 Carlyle: *A francia forradalom története*
 Tacitus: *Germania*
 Shakespeare: *Hamlet*
 Defoe: *Robinson Crusoe*
- SZABÓNÉ NOGÁLL JANKA (1861—1924)**
 Tolsztoj
 Turgenyev
 Maupassant
 Arany
- RADÓ ANTAL (1862—1944)**
 Arany
 Shakespeare
 Dante: *Divina Commedia*
 Firduszi: *Sáhdámé*
 Goethe
 Ariosto: *Őrjöngő Lóránt*
 Scherer: *Bildersaal der Weltliteratur*
- JUSTH ZSIGMOND (1863—1894)**
 Jókai: *Egy magyar nábob*
 Goethe: *Faust*
 Baudelaire: *Les fleurs du mal*
 Häckel: *Az emberi nem eredete és törzsfája*
 Petőfi
 Buddha könyvei
A magyar közmondások könyve
- PEKÁR GYULA (1867—1937)**
 Shakespeare szonettjei
 Katona: *Bánk bán*
 Flaubert: *Tentation de Saint Antoine*

Musset
Baudelaire
Maupassant: *Notre coeur*

FORINYÁK GYULÁN RAUTH MÁRIA
Schiller versei
Goethe: *Faust*
Flammarion: *A csillagos ég*
Chevrillon: *Dan l'Inde*
Bulwer: *Éj és korány*
Heine: *Buch der Lieder*
Bourget: *Cruelle énimge*

2. Tudósok

PULSZKY FERENC (1814–1897)
Politikus, régész. 1869–94 között a Nemzeti Múzeum igazgatója.

Homéros
Lucretius: *De rerum natura*
Dante
Shakespeare
Voltaire
Goethe
Jókai

HATALA PÉTER (1832–1918) Orientalista. A teológián, majd a bölcsészkaron a sémi nyelvek tanára.

Nem sorolt fel neveket.

VÁMBÉRY ÁRMIN (1832–1913)
Orientalista.

Szádi: *Gulisztán*
Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméi*
Buckle: *History of Civilization of England*
Lessing, Börne, Heine
Petőfi
Kossuth emlékiratai

STILLER BERTALAN (1837–1922)
Orvos-író.
Goethe
Shakespeare
Arany
Biblia
Dickens: *Copperfield David*
Schopenhauer
Sainte-Beuve

SCHWARZ GYULA (1838–1900) A budapesti egyetem ókori történelem tanára.

Xenophanes, Anaxagoras, Empedokles
Tacitus
Shakespeare
Cervantes
Macaulay
Thierry: *Essai sur l'histoire du tiers état*
Vörösmarty

BODNÁR ZSIGMOND (1839–1907)
Filozófus, irodalomtörténész.

Bodnár Zsigmond: *A magyar irodalom története; Szellemi haladásunk története*

PAUER IMRE (1845–1930) Filozófiai író, egyetemi tanár.

Eötvös József: *A karthausi*
Madách: *Az ember tragédiája*
Jókai: *Az új földesúr*
Shakespeare
Darwin: *On the origin of species by means of natural selection*
J. S. Mill: *System of logic, ratiönative and inductive*
W. Wundt: *Grundzüge der physiologischen Psychologie*

ACSÁDY IGNÁC (1845–1906) Történéíró, publicista.

Petőfi

- Jókai
 Carlyle
 Goethe
 Shakespeare
 Hugo
 Renan
 Széchenyi István
- Kemény esszéi
 Binding büntetőjogi munkái
 Hélie büntetőjogi munkái
 Heine
- POLLÁK ILLÉS (1852–1930) Jogi
 író, neves bűnügyi védő.
 Spencer: *The study of sociology*
 Volney: *Die Ruinen*
 Spinoza: *Ethika*
 Darwin: *On the origin of
 species by means of natural
 selection*
 Marx: *Das Kapital*
 Zola: *Germinal*
- ERŐDI BÉLA (1846–1918) Nyel-
 vész, műfordító.
 Shakespeare
 Dante: *Divina Commedia*
 Firduszi: *Sáhnámé*
 Petőfi
 Homérosz
 Háfiz
 Arany: *Toldi; Buda haldla*
- PIKLER GYULA: (1864–1937) Jog-
 tudós, szociológus, pszichológus.
 Nem sorolt fel neveket.
- SALGÓ JAKAB (1849–1918) El-
 megyógyász. Az igazságügyi el-
 mekórtan hazai úttörője.
 Goethe: *Faust; Iphigenie auf
 Tauris*
 Shakespeare
 Balzac: *Pére Goriot*
 Balzac: *Physiologie du mariage*
 Zola: *Bête humaine*
3. Színészek
- GABÁNYI ÁRPÁD (1855–1915)
 Arany versei
 Tompa Mihály
 Tolsztoj: *Háború és béke*
 Dickens: *Copperfield David*
 Flaubert: *Madame Bovary*
 G. Eliot: *Bede Ádám*
 Jókai: *Az új földesúr*
- WLASSICS GYULA (1852–1937) Jo-
 gász, egyetemi tanár.
 Macaulay: *Anglia története*
 Esszéi
 Thierry munkái
 Taine
- JÁSZAI MARI (1850–1926)
 Shakespeare
 Byron: *Cain*
 Biblia

A legérdekesebb nyilatkozatokból illusztrációként kettőt – Jókai és Justh Zsigmond válaszát – közöljük. Elsősorban Jókai levele érde-
 mel különös figyelmet. A Hét 12. számában elsőként közölték azt a
 válaszát, amelyből kiemelve mi is idéztük az egyes szerzőket. A 13.
 számban megjelent Jókai második levele, amelynek teljes szövegét
 idézzük. Figyelmet érdemel, hogy Gyalui Farkas *Legkedvesebb köny-
 veim* című kötetében szintén közöl egy Jókai-levelet, amelyben el-
 foglaltságára hivatkozva az író azt kéri a szerkesztőtől, hogy a kötet-

ben korábbi nyilatkozatait használja fel. Forrásként az 1898-ban a Révai Testvéreknél megjelent *A Jókai-jubileum díszkiadásának története* című kötetre hivatkozik. 1893-ban frott leveléről tehát ő maga is megfélekedezett.

*Jókai Mór levele**

Kedves Barátom!

Az eddigi közleményekből azt látom, hogy a mi legtöbb kollégánk félreértette a témát, amit Te feladtál. Az én felfogásom szerint Te nem azt akarod tőlük megtudakolni, hogy melyik írónak, költőnek az alkotását tartjuk legbámulatraméltóbbnak; hanem hogy mely könyvek azok, amelyeknek *bírása*, ránk, mint *fróker*a, eminens érdekekkel bír?

Mert ha azt kérdeznéd tőlem, hogy kik azok az írók, akiknek műveit legtöbbször olvastam, legjobban bámultam? Hát én is elsorolnám Neked Petőfit, Aranyt, Hugo Viktort, Heinét, Shakespearet, Cervantest, Byront. — Aztán meg Boz-Dickenst, Schillert, Göthét, Bérangert, Homéert, Vergiliust, Horácot. — Aztán meg Shelleyt, Dantét, Miltont, Humboldtot, Macaulayt, Vörösmartyt, az Ezeregyéjszakát. De én bizony ezekért a művekért egy égő házba be nem rohannék; — mert a tartalmukat könyv nélkül tudom, s ha elvesznek, a legelső könyvtárusnál újra megvehetem. Ha pedig azt kérdeznéd tőlem, hogy minő könyvek azok a thékámban, amelyeket legnagyobb kegyelettel őrzök mint emlékek-erekléket vagy unikumokat: akkor elsorolnám Rudolf utazási művét,⁸ Stefánia Lacromáját,⁹ József cigány nyelvészetét,¹⁰ Coburg Fülöp és Ágost utazási művét,¹¹ Salvator Lajos korintji monográfiáját;¹² magyar frótársaimnak sajátkezűleg kiszedett jubiláris albumát¹³ és a Heltai Gáspár Cancionaléját,¹⁴ Vámbéry keleti utazásával,¹⁵ Herman halászati könyvével,¹⁶ meg az Emich Marcus-krónikájával¹⁷ együtt.

Vagy ha azt kérdeznéd, hogy melyek azok a könyvek, amelyeket irodalmi működésemben gyakran segélyül kell vennem, arra elszámolnám: Welcker és Rotteck Staatslexikonát,¹⁸ Nagy Iván magyar családok történetét,¹⁹ Katona polgári lexikonát,²⁰ Décsi ozmanografiáját,²¹ Fényes Elek Magyarország helynévtárát,²² Kossuth emlékiratait, Or

⁸ A Hét, 1893/13. 201.

⁹ HABSURG RUDOLF: *Eine Orientreise vom Jahre 1881*. Wien, 1885.

¹⁰ STEPHANIE ERZHERZOGIN: *Lacroma*. Wien, 1892.

¹¹ HABSURG JÓZSEF: *Fundamentum linguae Zinariae*. Bp., 1888.

¹² KOBURG FÜLÖP—KOBURG ÁGOST LAJOS: *Vadászatok négy világrészben*. Bp., 1891. (CARUDIO álnéven.)

¹³ LAJOS SALVATOR főherceg: *Eine Spazierfahrt in Golf von Korinth*. 1876.

¹⁴ *Emléklapok Jókai Mórnak* . . . születésének 45. évnapjára. Írták és szedték a Hon, az Űstökös és az Igazmondó belmunkatársai. Pest, 1870.

¹⁵ HELTAI GÁSPÁR: *Cancionale*. 1574.

¹⁶ VÁMBÉRY ÁRMIN: *Vándorlásaim és élményeim Persiában*. Pest, 1864. — VÁMBÉRY ÁRMIN: *Közép-ázsiai utazás*. Pest, 1865. — VÁMBÉRY ÁRMIN: *Vázlatok Közép-Ázsiából*. Pest, 1868.

¹⁷ HERMAN OTTÓ: *A magyar halászat könyve*. I—II. Bp., 1887—1888.

¹⁸ EMLÉKLAPOK JÓKAI MÓRNAK 1867-ben EMICH GUSZTÁV kiadásában jelent meg.

¹⁹ C. WELCKER: *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften*. Hrsg. CARL V. ROTTECK—CARL WELCKER. Altona, Hameich, 1834—1848. I—XV.

²⁰ NAGY IVÁN: *Magyarország családai címerekkel és leszármazási táblákkal*. Pest. 1857—1865, 1867. I—XIII.

²¹ KATONA ISTVÁN: *Historia critica regum Hungariae*. I—XLII. 1779—1817.

²² DÉCSY SÁMUEL: *Osmanographia*. Bécs, 1788—1789.

²³ FÉNYES ELEK: *Magyarország statisztikai és geográfiai szótára*. I—IV. Pest, 1851.

bán Balázs székelyföld leírását¹⁴ s a *Le de tour du monde* nyolcvan kötetét:¹⁵ meg a Stieler Atlaszát¹⁶ és a *Corpus Juris Hungaric*it.

De ha jól fogom fel a kérdéseket, hogy melyek azok a könyvek, amelyeknek elvesztését *mint író* legjobban megsínyleném s *helyre nem pótolhatnám*, hát erre a kérdésre válaszoltam a feljegyzett czimekkel.

Hiszem például, ha azt kérdezed, hogy a könyvtáramban levő három biblia közül melyik a legértékesebb (könyvszetileg)? azt felelném: a *Doré-féle*.¹⁷ Ha azt kérded: „nekem” melyik a legkedvesebb? arra azt felelem: az az egyszerű Károlyi Gáspár-féle, amit gyerek korom óta magammal hordok. De ha azt kérded, hogy az „írónak” melyik a legértékesebb? arra felelem azt, hogy a *De Sacy-féle*,¹⁸ mert abban mind meg vannak az apokrif könyvek, két század előtti nagy művészek aczélmetszeteivel. — A buzgó anachoréta Szent Dávid zsoltáraiból énekel; de az istentelen poéta az apokrifokból.

Kérlek, ezt a magyarázó töprengésemet légy szíves szintén közzétenni, ha már meg-lóditottad ezt a bolondos lavinát.

Igaz barátod

Jókai Mór

*Justh Zsigmond levele*¹⁹

Jókai Magyar nábobja, legszebb éveimre emlékeztet, midőn még az élet álmai déli-bábként magasan lebegtek, fenn, szinte a föld felett.

Hol vannak az álmok? hol az idők? Szerencsére a könyvem megvan, s még ma is sokat olvasgatok belőle. —

Goethe Faustja meg arra az időszakomra emlékeztet, midőn mindent feketén láttam s elégedetlen voltam az ég és földdel: a boldogtalan, de rózsaszínű huszadik év idealizmusára.

Pár évvel később Párisban, az élet symphoniájának közepén, *Baudelaire* *Fleurs du mal*-ja volt mindennapi kenyere. Ez irodalmi mákony, jól esett akkor, midőn az izgalmas napok huszonötödik órájában sem bírtam nyugodni, és sem aludni, sem álmodni nem voltam képes. Midőn aztán az életért meg kellett fizetnem s nagy betegen Egyiptomban búcsúztam az élettől, *Häckel* Teremtéstörténetében²⁰ találtam megnyugvást: én megyek, de az egész, a minden marad s én olvastam, csak olvastam. Majd a Nílus partján egyszerre csak bele szaladt lelkembe a távoli pásztortüzek fénye, belebolondultam *Petősfibe*; de egy élet folyamára.

Az ő könyve haza vitt, s éreztem, a cosmopolitából magyar ember lett hatása alatt. Néki köszönöm a pusztát, néki, hogy a népdal mélységes világát érzem. Néki, hogy otthonom van, hogy mindenünnen haza, haza vágyok. —

A *Buddha* szent könyvei pedig végleg megerősítették lelkem, kitepven belőle a hi-ábavaló, a haszontalan iránti érzéket. Nem alkudni Istennek, nem kérni tőle semmit, nem ígérni néki semmit: erre tanít. Így azt tanítja, hogy sem önmagunktól, se mástól ne féljünk.

De a legtöbbet mégiscsak a magyar *Közmondások könyvéből* tanultam, ebből éreztem ki fajom bölcsességét, egyensúlyban levő világnézetét.

„Valahogy csak lesz”, mondom velök: „sehogy még nem volt”, ha érzem, hogy fejem-re szakad a ház. Így hát ha még ezt a hét könyvet is elvesziteném, valahogy abba is be-lenyugodnék, hisz csak nyitva az *élet könyve* előttem!

¹⁴ ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása*. I–VI. Pest, 1868–1873.

¹⁵ *Le Tour du Monde*. — Utazással, földrajzzal kapcsolatos folyóirat. 1860-ban EDOUARD CHARTON alapította.

¹⁶ A STIELER: *Handatlas*. Gotha, 1817–1823.

¹⁷ PAUL-GUSTAVE DORÉ francia festő 1865-ben készítette el *Biblia*-illusztrációit.

¹⁸ LEMAISTRE DE SACY (1613–1684) *Biblia*-kiadása.

¹⁹ *A Hét*, 1893/14. 221.

²⁰ E. HÄCKEL: *Az emberi nem eredete és törzsfaja*. Pest, 1871.

Gyalui Farkas és Kőhalmi Béla vállalkozásai

Gyalui Farkas nemcsak azzal a szándékkal állította össze könyvét,³¹ hogy felhívja a figyelmet azokra a művekre, amelyek „nevezetes hatást tettek kiváló szellemekre, méltók arra, hogy ezeket a magyar közönség újból és újból olvassa”. Vállalkozásával a kutatók munkáját is segíteni akarta: „Az irodalomtörténetnek és művelődéstörténetnek kívántam adatokat szolgáltatni a mai magyar szellemi élet néhány vezérének s kiváló munkásának olvasmányáról.”

A kötetben 34 választ gyűjtött egybe. Közülük a következők már A Hétben is nyilatkoztak: Ábrányi Emil, Ágai Adolf, Berczik Árpád, Bársony István, Hegedüs Sándor, Gabányi Árpád, Jászai Mari, Jókai Mór, Murai Károly, Rákosi Viktor, Tóth Lőrinc, Vámbéry Ármin és Várady Antal.

Kiss József és Gyalui Farkas ankétjának névsorát vizsgálva azt látjuk, hogy az igen véletlenszerű. A kor irodalmának és tudományos életének számos kiváló képviselőjét hiába keressük a válaszadók között. Pedig Arany László, Komjáthy Jenő, Mikszáth Kálmán, Tolnai Lajos, Vajda János, illetve Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Gozdsu Elek, Papp Dániel, Petelei István, Tömörkény István — csak néhányat emeltünk ki a hiányzó nevek közül — nyilatkozata színesebbé, az irodalomtörténet számára sokkal értékesebbé tette volna ankétjukat.

Szabó Ervin legtehetségesebb tanítványa és munkatársa, a magyar könyvtárügy progresszív képviselője, Kőhalmi Béla az első olyan szerkesztő, akit már tudományos, szociográfiai igény vezetett.³² Pályáját a Fővárosi Könyvtárban kezdte, ahol Szabó Ervin koncepciója alapján újjászervezte a könyvtárat, bevezette az akkor még sok vitát kiváltó decimális rendszert. A Tanácsköztársaság idején Lukács György közoktatásügyi népbiztos az országos könyvtárügyek helyettes megbízottjává nevezte ki. A bécsi és a berlini emigrációban töltött évek után 1934-től ismét itthon dolgozott, majd a felszabadulást követően Dienes László oldalán a Szabó Ervin Könyvtár munkáját irányította. 1956-ban Kossuth-díjjal jutalmazták munkásságát és az egyetem professzorának is kinevezték.

Kőhalmi Béla első gyűjteménye a *Könyvek könyve* 1918-ban látott napvilágot, mikor a „háború véres függőnye mögött hihetetlen hódításokat tesz a magyar könyv”. Gyalui Farkas gondolatmenetét folytatva veti fel a kérdést: „Vajon ha a kor pszichológusa a leggondosabb nyomozás után sem fogja felismerni benne a kor szellemi irányzatát, sem a kortársi lélek tipikus vonásait... mire jó az ilyen ankét?”

³¹ GYALUI FARKAS: i. m. 5–6.

³² REMETE LÁSZLÓ: *Kőhalmi Béla 1884–1969*. — Könyvtáros, 1975/I. 13–17.

Azon kívül, hogy ebből egy mintakönyvtár, mintakatalógus vázlata bontakozhat ki, a fő értékét abban látja, hogy „a vázat, a statisztikát . . . átfűti az egyéni válaszok testmelege”.³³ A bevezetéssel ellátott munka azóta is a kor egyik legtöbbet idézett történeti-irodalomtörténeti forrása — írja róla Remete László.³⁴

1937-ben jelent meg a *Könyvek könyve* folytatása 170 író, tudós, művész vallomásával.³⁵ „Ankéttem folytonosságát megőrzendő, körlevellemmel elsősorban a régi ankét szereplőihez fordultam” — írja Kőhalmi Béla. A két körlevél kérdése szinte teljesen megegyezik, csak az utóbbiban a közben eltelt időszak terméséről is választ vár.

1. „Világképe, eszményei kialakulására, fejlődésére, mely művek voltak jelentős befolyással?”

2. „Mely művek voltak azok, amelyek hatása m e s s z e t ú l n ő t t az ún. „elolvasandó könyvek” hatásán?”³⁶

Az irodalmi érdeklődés alakulása 1893-tól 1937-ig

Az ismertetett ankétok segítségével statisztikát készíthetünk arról, hogy a válaszok alapján kik voltak a legnépszerűbb szerzők és olvasmányok. A négy egymás mellé helyezett lista segítségével közel ötven év irodalmi érdeklődéséről kapunk keresztmetszetet. Az adatokat százalékban kifejezett értékben láthatjuk. (Ez azt jelenti, hogy a 40, 34, 87 és 170 adatközlő hány százaléka jelölte meg jelentős, meghatározó olvasmányának az illető könyvet vagy egy szerző teljes életművét.)

A Hét ankétja (1893)

Gyalui Farkas: Legkedvesebb könyveim (1904)

1. Shakespeare (65%)
2. Biblia (37,5%)
3. Arany (35%)
4. Goethe, Petőfi (32,5%)
5. Jókai (25%)
6. Dickens (22,5%)
7. Heine (17,5%)
8. Dante, Hugo (15%)

- Dickens, Jókai (58,8%)
- Shakespeare (55,9%)
- Petőfi (52,9%)
- Biblia (41,2%)
- Arany, Vörösmarty (35,3%)
- Heine (29,4%)
- Deforé, Goethe, Jósika (26,5%)
- Bajza, Byron, Cervantes, Eötvös, Schiller (17,6%)

³³ KŐHALMI BÉLA: i. m. 11–12.

³⁴ i. m. 15.

³⁵ KŐHALMI BÉLA: *Az új könyvek könyve*. Bp., 1937.

³⁶ i. m. 53–54.

9. Macaulay (12,5%)	Börne, Cooper, Dumas, Dosztojevszkij, Kisfaludy S., Kölcsey, Lamartine, Scott, Sue (14,7%)
10. Byron, Carlyle, Cervantes, Tolsztoj (10%)	Berzsenyi, Carlyle, Kisfaludy K., Macaulay, Széchenyi, Taine, Tompa (11,8%)

Kőhalmi Béla: Könyvek könyve (1918)

1. Goethe (62%)
2. Arany, Jókai (56,3%)
3. Shakespeare (54%)
4. Dickens (43,7%)
5. Tolsztoj (41,4%)
6. Petőfi (40,2%)
7. Dosztojevszkij (36,8%)
8. Biblia (34,5%)
9. Flaubert (28,5%)
10. Ady, Vörösmarty (27,6%)

Kőhalmi Béla: Az új könyvek könyve (1937)

- Ady (40%)
- Tolsztoj (34%)
- Dosztojevszkij (33,5%)
- Arany (31,8%)
- Goethe (27,6%)
- Shakespeare (25,3%)
- Biblia, A. France, Jókai (22,9%)
- Babits (21,2%)
- Thomas Mann (20,6%)
- Flaubert (18,8%)

A megkérdezettek közül többen jelölték meg a fentiekén kívül még a következő szerzőket is:

A Hét: Flaubert, Firduszi, Lessing, Madách, Vörösmarty, Zola; Balzac, Baudelaire, Béranger, Buckle, Darwin, Eötvös, Hartmann, Homérosz, Horatius, Horváth Mihály, Kemény, Maupassant, Musset, Rabelais, Renan, Sainte-Beuve, Schiller, Schopenhauer, Taine, Tacitus, Thierry, Tompa, Turgenyev.

Legkedvesebb könyveim: Buckle, Comenius, Gvadányi, Homérosz, Madách, Maupassant, Tolsztoj, Verne, Zrínyi.

Könyvek könyve: Heine, Ibsen; Dante, A. France, Mikszáth; Madách; Schopenhauer; Taine, Thackeray; Byron, Zola; Balzac, Baudelaire; Csokonai, Keller, Macaulay, Maupassant, Móricz, Swift; Babits, Kemény.

Az új könyvek könyve: Petőfi; Dickens, Móricz; Vörösmarty; Heine, Ibsen; Dante, Nietzsche; Baudelaire, Huxley, Madách, Szabó Dezső; Freud, Kosztolányi, Mikszáth, Schopenhauer; Balzac, Hamson, Csokonai, Proust; Márai S.; Berzsenyi, Defoe, Cide, Swift, Tóth Árpád, Verlaine, Zola; Marx, Tamási, Turgenyev, Wells; Andersen, Gogoly, Kant; Rilke, Taine, Thackeray; Cervantes, Chesterton, Herczeg Ferenc, Homérosz, Illyés, E. A. Poe, R. Rolland, Szabó Lőrinc, Szent Ágoston, Wilde, Szekfű Gyula;

Benedek Elek, G. Hauptmann, Karinthy Frigyes, Puskin, Szömory; Bergson, Maupassant, Mauriac, Shaw, Spengler; Byron, Ezeregy-éjszaka meséi, Gárdonyi, Gorkij, Gyulai, Kassák, Meaterlinck; Kaffka Margit, Krúdy stb.

(A nevek sorrendje, a pontosvesszővel való tagolás az előfordulások gyakoriságát követi.)

A négy statisztika összevetésével kialakíthatunk egy újabb listát, de ennél figyelembe kell vennünk, hogy a korábbi felmérésekben természetesen nem szerepelhettek a pályájukat csak később kezdő alkotók, mint pl. Ady Endre. A statisztika természetesen nem az egyes szerzők értékét, „rangsorát” határozza meg.

A statisztikák összegezése

1. Shakespeare (51,1 %)
2. Jókai (40,7 %)
3. Arany (39,6 %)
4. Dickens (35 %)
5. Goethe (34,8 %)
6. Biblia (34 %)
7. Petőfi (30,7 %)
8. Tolsztoj (23,5 %)
9. Dosztojevskij (21,2 %)
10. Ady (16,9 %)

A négy listát egymás mellé helyezve láthatjuk, hogy az irodalmi érdeklődés alakulásában az 1937-es felmérés mutatja a döntő fordulatot. Az 1893- és 1904-ből való adatokhoz képest az 1918-as statisztika alig mutat változást, bár Ady neve már szerepel a felsorolt írók között. 1937-ben már két élő magyar szerzőt is jelentős százalékban jelöltek meg az anket résztvevői: Babits Mihályt (21,2%) és Móricz Zsigmondot (15,3%). (Jókai is „kortárs” író volt az 1893-as felmérés idején, de akkor már közel ötven éve publikált.) A Nyugat első nemzedékének a köztudatban való jelenlétét jelzi már Szabó Dezső, Kosztolányi, Tóth Árpád, Karinthy Frigyes és Kaffka Margit nevének gyakori előfordulása is. A fiatalabbak közül Márai Sándor, Tamási Áron, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc is feltűnik már a névsorban.

1893-ban és 1904-ben a kortárs külföldi irodalomból csak Baudelaire, Maupassant és Zola nevét említik. Az 1918-ból való adatok a korábbihoz képest az érdeklődés frissebb, aktuálisabb irányát tükrözik: már Ibsen, France, Claudel, Hauptmann, Jensen, Jammes, R. Rolland, Shaw, Strindberg és Swinburne nevével is gyakran találkozunk. 1937-ben pedig számos más nyugat-európai író és költő is

megtalálható már a névsorban, sőt Thomas Mann a lista 9. helyén áll (20,6 %).

Nyelvi problémák miatt az orosz irodalom hatása lassabban mutatkozott, mint az angolé, franciáé vagy a németé, amelyet eredetiben is olvashatott a művelt magyar közönség. Először Tolsztoj nevével találkozunk 1893-ban. A *Háború és béke* 1886-tól, az *Anna Karenina* 1887-től magyar nyelven is hozzáférhetővé vált. Az 1904-es anketon Dosztojevszkijt még Tolsztojnál is többen említik, főleg a *Bűn és bűnhődés* és a *Karamazov testvérek* volt népszerű. Ezek első fordítása 1888-ban jelent meg. A későbbi statisztikákból látjuk, hogy hatásuk tovább nőtt. Érdekes viszont, hogy Turgenyev és Csehov nevével alig találkozunk, holott a magyar irodalomra tett hatásuk kétségtelen. Turgenyevnek szinte minden műve megjelent magyarul még 1893 előtt, a *Költemények prózában* pedig már *A Hét* ankétja előtt is több kiadásban is elfogyott. Csehov írásait 1898-ban gyűjtötték először össze magyar nyelvű kötetben.

A klasszikus irodalmi alkotások körében a keleti művek viszonylag magas számára kell felhívni a figyelmet. Az érdeklődés az adatok alapján az 1910-es években érte el csúcspontját, tehát a század elejének újromantikus, szecsessziós ízlésével párhuzamosan, azzal egyidőben virágzott. Az 1918-as anket szerint 35 „szavazatot” kaptak keleti irodalmak alkotásai, amelyek közül az *Ezeregyéjszaka meséit* és a szankszkrit irodalom néhány klasszikus művét említik a legtöbben. Az *Ezeregyéjszaka*t Vörösmarty ültette át elsőként magyarra. A 19. század végén Fiók Károly tolmácsolásában az ind irodalomból is megjelent néhány alkotás magyarul. Erődi Béla Háfiz, Firduszi és Szaadi verseiből fordított. De olyan híres magyar orientalisták, mint Vámbéry Ármin és Schmidt József munkássága is erre az időre esett.

A szépirodalmi művek mellett jelentős arányban szerepelnek tudományos alkotások is. A Hét ankétján például elsősorban történészeket és természettudósokat jelöltek meg a résztvevők: Buckle-t, Carlyle-t, Darwint, Horváth Mihályt, Macaulay-t stb. Az új érdeklődés kialakulására Hartmann, Marx, Schopenhauer, Spencer, Taine nevének említése utal. Az 1904-es adatok alapján még nem sokat változik a kép. 1918-ban viszont erős filozófiai jellegű orientáció jeleit láthatjuk, és a szociológiai, pszichológiai irányzatok további előretörését figyelhetjük meg: Schopenhauer (17,2 %), Taine (16,1 %), Bergson, Engels, Kant, Kirkegaard, Marx, Nietzsche, Spencer. Ennek az érdeklődésnek a továbbfejlődéséről tanúskodnak az 1937-es adatok: Nietzsche (12,9 %), Schopenhauer (11,8 %), Marx (8,2 %). Ugyanebben az évben a résztvevők 11,8%-a jelölte meg döntő olvasmányának Freud műveit.

Az előttünk álló adatok is mutatják, hogy a magyar irodalom fejlődését 1893 és 1937 között milyen sokrétű, a klasszikus és a kortárs

hazai és külföldi szépirodalmat és a tudományos munkák egész sorát magába foglaló érdeklődés irányította. Időben előrehaladva az orientáció egyre rugalmasabb, szélesebb skálájú lett, és ezzel lehetőséget teremtett a legkülönbözőbb irányzatok asszimilálására.

UGRIN ARANKA

AZ AMERIKAI MAGYAR KÖLTÉSZETRŐL

A tanulmányt író Bán Oszkár első munkái még a Nyugatban jelentek meg. Jó félszázada vándorolt ki az Egyesült Államokba; ott nem iróként teremtett magának megélhetést; költőként el is némult; csak a fasisztrák rémtetteinek híre bírta szóra újra. Az elmúlt évtizedek folyamán visszatért ifjúsága élményvilágához: őseinek sírjai meg az eltemetve is élő amerikai magyar irodalom forrásai fölé hajolt. Egyebek közt — hosszú évek szívós munkájával feltárta ennek a költészetnek azt a részlegét, amely bennünket is joggal érdekelhet: a kiint igen mostoha körülmények közt létrejött haladó szellemű lírát. Ennek a munkának egyik fontos eredménye az amerikai magyar költészetnek — mind-egyedíg sajnós csak gépirásban meglevő — válogatása. Az itt következő rövid beszámoló az⁴rt is üdvözljük, hogy felhívjuk a figyelmet a módszeres irodalomtörténeti kutatásnak erre a mindmáig sajnós valóban elhanyagolt s történeti dokumentumok sakaságát őrző területére.

K. D.

„Abet Ádám ügye rá kell, hogy irányítsa a kutatás figyelmét az amerikai magyar irodalom két hőskorára, a 48/49-es forradalom bukása utáni időszakra és a kiegyezés utáni kivándorlásra, az Amerikába kitántorgott másfél millió emberünk íróira. Abet Ádám példája azt sejteti, hogy munkásságuk felgyűjtése és rendszerezése a nyolcvanas-kilencvenes évek magyarországi irodalmának s a magyar munkásságmozgalom történetének nem egy ismeretlen jelenségére vetne fényt. Abet Ádám lírája, szerény, de nem jelentéktelen tehetsége, helyesírásai hibákkal, beszüremelő idegenségekkel szeplős versei mégiscsak Ady és József Attila előtt tört ugart s mélyebbé teszi azt a hagyományt, melyet a mi irodalmunknak is tudomásul kell vennie.” (Bóka László: *Egy megjegyzés, egy jegyzet és egy javaslat Abet Ádám körül.*)

Ez az 1958-ban, tehát 18 évvel ezelőtt a budapesti Filológiai Közönyben megjelent tanulmány sajnós falrahányt borsó volt: a magyar irodalmi kutatás mindmáig sem figyelt fel kellőképpen az amerikai magyar irodalomra.¹ Pedig mennyi figyelni való van annak 125

¹ A korábbi kezdeményektől eltekintve a szerző által idézett cikke BÓKA L.-nak a Fil. Közl. 1958. 489–495. jelent meg, s részben polémia KOMLÓS A.: *A magyar szocialista líra előzményei és kezdetei* (MTA I. O. Közl. X. 263–319.) c. cikkével s annak annak ABETTEL foglalkozó részével. *Abet Ádám amerikai évei* (ItK 1965. 331–334.)

éves történetében! Ez 1851 tavaszán vette kezdetét, amikor egy vékony dongájú Kossuth emigráns, a 29 éves Kerényi Frigyes, az első magyar költő Amerikában partraszállt New Yorkban. Csak egy verséről és néhány verstördékről tudjuk biztosan, hogy Amerikában írta. A 70–80 napos hajút után ágynak esett. Amint úgy ahogy talpra állt, elindult Iowa állam felé Új-Budára, atyai jóbarátjához, Újházy Lászlóhoz.

1851 őszén indult meg New Yorkban az első amerikai magyar újság is, a Magyar Száműzöttek Lapja, Kornis Károly szerkesztésében. A lap összesen hat számot ért meg. Az első két szám négy kis oldalon jelent meg, aztán két oldalra zsugorodott. Összesen 100 olvasója volt, de akkortájt állítólag még mindössze csak 300 magyar élt az Egyesült Államokban. Kornis lapja hetilap lett volna; az első két szám megjelenése után azonban mindjárt mutatkoztak anyagi bajok. Az első számban riport volt Koszta Márton esetéről, a második szám Damjanich tábornok imáját közölte, amit a kivégzése előtti éjszakán írt. A harmadik szám, aminek október 29-ére kellett volna elkészülnie, „anyagi bajok miatt” csak november 4-én jelent meg. A negyedik szám már csak két oldal volt, november 5-én jelent meg és két hét múlva, a hatodik számban Kornis közölte az olvasókkal, hogy a lap „pártolás hiányában megszűnik, több szám nem fog megjelenni”.

Kerényi még 1851 tavaszán betegen érkezett Újházy birtokára. Ott írta *Pákh Alberthez* című versét.

Nem mozdulhatok, csak kinnal,
Pillantgatok jobbra-balra,
Verset írnék unalmamban
Minden zugban a kőfalra.

Szén csak volna, kőfal nincsen,
Lakásom csupán faházban,
S testem a magas szerencse
Tartja fogva forró lázban.

Újházy rövidesen felpakolt és ekhós szekéren elhajtott Sírmezőre Texas államban. Kerényi egy darabig még Új-Budán ténfergett, majd elindult Újházy után. Pénze fogytán San Antonio Texasból gyalog folytatta útját csúnya esős időben, rongyos ruhában, lyukas cipőben. Már alig néhány-néhány mérföldnyire volt Sírmezőtől, amikor minden nyom nélkül örökre eltűnt. Így ért véget az első amerikai magyar újság és az első amerikai magyar költő.

címmel KOVÁCS J. is foglalkozott behatóan a kérdéssel, akinek *A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar munkássajtóban* c. jelentős adatfeltáró monográfiája sajtó alatt van. Még ide sorolható LÉKAI JÁNOS válogatott írásai (1963., szerk. ILLÉS L.) c. kötet is, amelynek anyaga nagyrészt az amerikai magyar szocialista irodalomhoz számítható. — *A szerk.*

1870-ben jelent meg a két nyelven: magyarul és angolul írt Magyar Amerikai, Dr. Lőw Vilmos jó papíron nyomott irodalmi folyóirata. Ez is csak két számot ért meg. Az angol nyelven írt részben ismertetések jelentek meg Magyarország történelméről. A magyar cikkek magyar olvasókhöz szóltak. Lőw szerkesztő Petőfi fordításait is közölte a lap.

14 év múlva, 1884-ben tűnt fel az első komoly amerikai magyar újság, az Amerikai Nemzetőr, Erdélyi Sz. Gusztáv lapja.

Erdélyi volt az első, aki valamilyen ösztönrel — mert nem volt képzett újságíró — megsejtette, hogyan kell újságot készíteni az amerikai magyarok informálására. Ő kezdte el az egyleti és egyházi hírek közlését, a lap állandó rovatainak szervezését. Nála szolgálták inasveiket Magyar Amerika későbbi szerkesztői és újságírói. Kohányi Tihamér volt az egyik; s 1890-ben indította meg Clevelandban a Szabadságot.² Berkó D. Géza volt a másik, aki a kilencvenes évek végén megvásárolta az akkorra már megszűnt Amerikai Népszava főszerkesztését és 1899-ben megindította New Yorkban az Amerikai Magyar Népszavát. Az Amerikai Népszava 1895-ben indult meg Abet Ádám vezetésével. Ez a lap is csak háromnegyed évig maradt életben. Közölt már verseket is — főleg Abetét. 1894-ben Abet kiadta az első, Amerikában nyomott verseskönyvet; saját verseit „Levelek Amerikából” címen.³

1903-ben lépett színre a következő figyelemre méltó sajtóorgánium a Dongó, Kemény György lapja. A Dongóban található meg az amerikai magyar költészet egyik legérdekesebb, talán legértékesebb részét: az egykorú amerikai magyar népdalokat. A lap megindításának 10-ik évfordulójára kiadott díszalumban Kemény *A magyar nóta Amerikában* cím alatt hosszabb cikket írt 30 népdal szövegével.

„Jártomban-keltemben” — írta — „évekig figyeltem a magyar nép lelkének nóta-szóban való megnyilatkozását... Néhány évvel ezelőtt South Bendben jártomban összetalálkoztam végre néhai Ádám Pistával, aki hajdanában halász volt a Fertőn, s Amerikában olyan világvándor, csárdai mindenes, ráadásul pedig régimódi népénekes, hegedős lett belőle. Mondanom sem kell, hogy csárdában találkoztunk... Mi sem természetesebb, mint hogy érdekelni kezdett Ádám Pista és amikor lassankint egymáshoz melegedtünk, egyszer csak kitört Ádám Pitából a virtus, hogy 'aszongya hogy'”:

Nagy Óciján tenger vize
Ne hánd a hullámod.
Úgy is tudod, régen láttam
Szép Magyarországot.

Ha még eccer megláthatom,
Megmaradok benne.
Nem kell nekem soha többet
Amerika kincse.

² Más források szerint a Szabadság csak 1891-ben indult meg. — *A szerk.*

³ Pontos címe a kötetnek: *Magyar levelek Amerikából.* — *A szerk.*

A dalok a szegény amerikai magyarok életéről, az amerikai élet megpróbáltatásairól szólnak.

Az ókdéli dugógyárnak
Bádog a teteje,
De sok magyar legénynek ott
Sorvad a kedvese.

Az enyém is benne van,
Az én kedves babám,
Bánatosan ki-kinéz
Rostélyos ablakán.

Egy másik népdalban a páva szerepel, mint hírmondó. Szomorú hírt hoz a kivándorolt férjnek:

Amerika határába
Leszállott egy vándor páva,
De sok levél a szájába
A magyaroknak számára.

Mindenkinek vigat hozott,
Csak nekem szomorút hozott.
Az van a levélbe írva,
Hogy a feleségem csalfa.

Ugyan páva mit gondoltál,
Hogy ily bús levelet hoztál?
Nem gondoltam én egyebet:
Feleséged másat szeret.

Van azonban ok és alkalom a vigasságra is. Itt van például egy öt-soros nóta, amely az amerikai „majnás pléz” (mining place: Bányatelep) életét egy lenézett hazai hatósági közeg, a finánc szerepével hasonlítja össze:

Szép élet a bányászélet,
Egy finánccal nem cserélget,
Bányamélyén a munkába,
A misziszke a babája,
Csuhajja!

A misziszke a „burdos háza” (boarding house: a vendég-ellátó ház) tulajdonosának a felesége vagy özvegye, aki kikapós menyecske. A hétvégi vigalom Amerikában ugyanazt a formát ölti, mint a szülőfalu kocsmájában a hozomra való iszogatás.

Ha bemegyek a szalonos úrnál,
Nagyobb úr vagyok én
Kárneki Andrásnál.
Addig iszom, míg a zsebem bírja,
Ha nem bírja, a szalonos
A hitelt felírja.

A jókedvű amerikai már kissé virtuosus hangulatban van és nagy büszkén összeméri magát Kárneki Andrással (értsd: Andrew Carnegie), a dúsgazdag skót iparbárával, akinek amerikai birodalmában ezrével dolgoztak magyarok.

Jönnek a faluból a hazahívó levelek:

Tegnap kaptam jóanyámtól levelet.
Gyere haza édes fiam, ha lehet.
Haza mennék, nincs egy betyár tallérom,
Akivel a hajójegyet kiváltom.

Szomorú az édesanyám háztája,
Mert a fia kint van Amérikába.
Nem is lesz az víg tán egyhamarjába,
Itt sínylődök a gibbsi fűrészyárba.

S dalra kelnek az amerikai élet tragikus fordulatairól, a gyári balesetekről, a bányarobbanásokról szóló történetek. Egy névtelen poéta írta ezt a 12 sort:

Hamiltoni Ferry utcán
Véges- végig járok ...
Hó esik az útra,
Hideg szellő fújja,
Barna kislány bánatosan
Kiáll a kapuba.

Hamiltoni Ferry utcán
Véges- végig járok ...
Barna kislány várja,
De hiába várja,
Azt a szőlke magyar legényt
Megölte a bánya.

A kilencvenes években Amérikába került költők első versei is a szülőföld utáni honvágyról és az amerikai civilizációba való beolvadás lassú és sokszor tragikus folyamatáról szólnak: közös bánatokról, közhelyszerűen. Abet Ádám azonban egyik korai versében (*Kivándorlók dala*) új hangot vegyít a szülőföldről írt versebe: a mostoha szülőházát vonja felelősségre a kivándorlásért. Ez persze már nem népdal:

Vajjon mit ér az anyai kebel,
Mely mint lelketlen zsarnok bánik el – velünk?
Hogyan szeressük az olyan hazát,
Mely búzát terem s kenyeret nem ad – nekünk?

Pár évvel Abet után két másik magyar költő érkezett Amérikába, Kemény György⁴ 1896-ben; Pólya László 1899-ben. Pólya joghallgató volt a szülőföldön, de hivatását soha nem gyakorolta. Mint a hason-

⁴ Azonos az Amérikába érkezése után hét évvel a Dongó c. lap alapítójával. – *A szerk.*

szőrű, iskolázott, de semmilyen állandó foglalkozással nem bíró emberek Amerikában, eleinte „gyalogboltos” volt; különféle portékát árult házról házra cipelt kofferokban az amerikai városok magyar negyedeiben. Így hamarosan közléről megismerkedett az amerikai magyarok életmódjával. Hosszú életében városról városra kódorgott, csavargott, szónokolt, ágált. Garabonciás életmenete, patetikus hazaszeretete neveltségessé tette a hajlott vállú, szikár termetű poétát. Több amerikai magyart ismert, mint akárki más. Kóborlásaiiban magyarok vendégszereteten élte. Ha a vendéglátók asszonynepe éjszaka, amikor Pólya borgőzös álmát aludta, nem csente volna ki szobájából pisztos, gyűrött, rongyos ruháját — az alsót is, a felsőt is —, hogy kimossa, kikéfélje, megfoltozza, mindig szennyes ruhában járt volna. Ha elfogytak a vendéglátó barátok, olcsó lebujsokban lakott. Pólya azonban már látta és felmérte a magyar falu kivándorlásra kényszerült népének („vándori népem”-nek nevezte őket) nehézségeit. Egyik legelső amerikai versében erről ír:

Idegen képet ott nem szokott faragni
Az ember magának.
Az én vármegyémben híre is alig van
Nagy Amerikának.

A vers végén óvni próbálja az otthonmaradtakat a kivándorlástól.

Földtől elszakadni, messi útra kelni
Nem is való néktek,
Ne hallgassatok rá, akárhogy is csábít
Az új magyar vétek.

Az „új magyar vétek”: a hajóstársaságok, az amerikai nagykapitalizmus és a magyarországi ügynökök lelkiismeretlen üzérkedése, hajtóvadászata kivándorlók kerítésére, amit a jegyzők és alispánok szemhunyó haszonrészesedésével zavartalanul űztek. De akármilyen keservesek is az első évek, az örök Ádám megtalálja helyét az újvilágban. Házat épít a kis család részére, veteményes kertet, virágágyakat ültet a ház köré, muskátlit, szekfűt plántál. A takaros kis házból gyereksírás, asszonyi nóta száll az ég felé.

Amott egy kis ház, apró ablakában
Muskátli, szekfű, hú magyar virágok,
Kik nem hagyják el itt sem azt a népet,
Mely úgy szerette, mi a föld felett van,
Erdőt, mezőket, fényt és napvilágot.

A költő szemében azonban megvillan a jövő is, az új civilizációba való beolvadás képe.

... Hátha a kertek parlagon maradnak
S nem nyílnak többé majd magyar virágok.

Egész más anyagból gyúrták Kemény Györgyöt. Kiegyensúlyozott egyéniség volt, éles szemű, tanult ember, jó újságíró, aki gondosan figyelte a körülötte kavargó életet és a Dongóban erről írt tudósításokat, cikkeket, tréfás verseket. *Orgonavirágok* című verses regényében megírta hajóútját; a *Vas András*ban egy kivándorló küzdelmes életet énekli meg. Sokat járt-kelt Amerikában úgy is, mint újságíró, úgy is, mint gyalogboltonos. Versei leírják az amerikai magyar élet színes, drámai jeleneteit. A *South Bendi köszörűsökből* idézek. (Kemény egyszer meglátogatott egy vasköszörű gyárat. A munka ott olyan egészségtelen és életveszélyes volt, hogy a Verhovay Betegségélyző Egylet 1910-ben hozott határozata értelmében olyan egyének, akik ebben a gyárban dolgoztak, nem voltak tagnak fölvehetőek és az olyan Verhovay-tagokat, akik a gyárban vállaltak munkát, kizárattak.)

Pokoli hőségben, ördögfiak gyanánt,
Olvasztják a vasat jó magyar emberek,
Olajos arcukról csurog a verejték,
Míg az én szememből titkon a könny perreg.

.....
Hatalmas köszörűk zúgnak mint a sárkány,
Acélos ekevas csak úgy nyög alattuk,
Fojtó párázatban alakok mozognak,
De alig van egy kis emberi kép rajtuk.

A vers utolsó szakasza úgy hangzik, mint egy népdal:

Tágas, téres rónaságon
Szántóvető ballag.
Barázdákba hasadozik
Előtte a parlag.
Miért sír az eke vasa?
Ne is kérdezd tőle,
A south bendi köszörűsök
Lelke sír belőle.

A magyar falu amerikai munkássá vedlett fiai sokszor az egészségük, testi épségük vagy életük árán keresik a kenyerüket. Kemény egyik legmegragadóbb versét (*Talyigás Kis Péter* a címe) egy új-bevándorló magyarról írta.

Talyigás Kis Péter egyszer csak elindult
Nagy Amerikába.
Jólélkü magyarok hamar beszerezték
A szenes bányába.
A második héten Talyigás Péternek
Ott maradt a lába.

Koldus lett belőle, gyámoltalan koldus,
Olyan világ terhe.
Idegen országban, fiatal korában
Jaj de meg van verve!
Bús sorát megírni a feleségének
Ugyan hogy is merje!?

Nem is irt felőle, nem is üzent róla
 Szegény asszonyának . . .
 Mankón támaszkodva kiállt a sarokra,
 Ahol sokan járnak.
 Így ette kenyerét Talyigás Kis Péter
 Az aranyországnak.

Ha az asszonyának levelet írt néha,
 A sorát dicsérte:
 „Jó dolgom van itten, nem dolgozom ingyen,
 Megfizetnek érte . . .”
 És a könnye hullott dicsekvő koldusnak
 Mindegyik levélre.

Tarnócy Árpád — a századeleji költői hármak harmadik és legértékesebb tagja — 1911-ben Nógrád megyéből vándorolt ki Amerikába. Egy kötet verset tett közzé *Éneklő hajnalok* címen a harmincas években. Versei Akroni Magyar Hírlap nevű lapjában jelentek meg. 1957-ben halt meg. A lap évfolyamait bekötötte. A hatvanas években megkíséreltem megmenteni a Tarnócy-ház dohos pincéjében az özvegy kutyái és macskái által lerondított köteteket, de próbálkozásom sikertelen volt. Tarnócy relikviái, éppenúgy, mint a legtöbb amerikai magyar költő írásai, eltűntek, elpusztultak, örökre elvesztek.

Az egyik verse, *Mi rongyosok*, három rövid strófában elmondja a szülőföldről messzire sodort költők magukraagyatottságát.

Én bizony rongyos magyar vagyok
 s ezt a szárnyügöt régen elrúgnám
 és járnék is már kereskedni
 friss sirlalmakért a Nagyúrnál.

De még van itt néhány jótestvér,
 akit a Jaj éppen így üldöz:
 és hej mi rongyosok, százan, hárman
 nem nyúlhatunk a csatakürthöz.

De egyszer így is béke száll ránk,
 elnyúlunk a királyi vackon.
 Az utolsó pár magyar őrző
 szakállas csillag hull le akkor.

Érdemes még egy versét idézni, fontos dokumentuma Petőfi marandó hatásának.

Mint harag a háborgó égből,
 Úgy lobbant ki a nép szívéből
 Petőfi lelke,
 s a gyávaságot felégette.

A Rab ódöngve szédült talpra
 és küzdött, pedig bilincsmarta
 magát se bírta.
 Az Isten szavát Petőfi írta.

És fergetegbe, rengetegbe,
 aki csüggedt, azt szíven verte
 a Föld, az ősi,
 a rongyos, éhes, bús Petőfi.

Nem volt menekvés, mind fejrázta.
 A nagyuraknak magyarázta,
 a vén alvóknak,
 hogy ő a Nép és ő a Holnap.

És aztán eltűnt. Mint a nótaszó.
 Mint csaták után a riadó.
 Nem a halállal.
 Örök fények csillaghadával.

1904-ben indult meg New Yorkban az Előre; nyolc évvel azután, hogy az Amerikai Népszava megszűnt. Abban az időben már erőteljes amerikai munkásmozgalom volt kibontakozóban Samuel Gompers vezetése alatt.⁶ E folyamat sodrában, az első világháború kitörése előtt három magyar munkásköltő jelentkezett Amerikában. Az első Egri Lajos, 1905-ben, 18 éves korában kötött ki New York-ban. Színes életpályát futott be hosszú életében. Verset, drámát szerzett és úgy megtanult angolul, hogy két fontos szakkönyvet írt angol nyelven az írás és drámaírás művészetéről. Egri eszméi és újításai a harmincas években erős befolyást gyakoroltak az amerikai színpadi technikára. Eleinte mint vasaló kereste a kenyerét. Egyik első és talán egfontosabb versét erről a mesterségről írta.

A gyár sötét. Gáz réveteg lángja ad világot . . .
 Az öreg vasaló döngve csapja az izzó vasat
 S húzza-vonja lihegve szakadásig
 Míg a kabát formát kap a sístergő vas alatt.

 Arcán, a barázdák közt verejték folydogál . . .
 Ahogy nyomja a vasát, nagyokat nyög az öreg vasaló,
 Körötte trópusi égöv forrósága ég
 És mégis fehér mint a hó, mint a hó.

 Tűz a vas méhében szikrákat köpköd
 És zúgva ostromolja börtöne falát . . .
 Valamikor benne is égtek lázadó lángok
 Hajha, de kilopta belőle a sok vasalt kabát.
 És a sok közül egy se volt övé . . .
 Néha, ritkán, ajkán dalba szökken a szó,
 De hangját elnyomják a forgó kerekek
 És sírva dalol az öreg vasaló.

⁶ GOMPERS, SAMUEL (1850–1924) szakszervezeti vezető volt, a hamarosan nagyhatalmú AFL szakszervezet egyik alapítója, 1886–1924 között elnöke. Így a szakszervezeti mozgalomban valóban kiemelkedő szerepe volt; az amerikai munkásmozgalomban, amely a Szocialista Pártban testesült meg, nem vett részt. A magyaroknak az Egyesült Államokban inkább ez utóbbihoz volt közüük, mint az AFL szakszervezethez.
 — A szerk.

Sivár robotban így folyik élete.
 A vas csapása — mint hajdan — már nem oly kemény,
 Egy szép nap aztán, elejtve vasát megtántorul
 S helyébe lép egy új vasaló legény.

Olexo Endre a második magyar munkásköltő. Tornyosnémetiben, Abaúj megyében született paraszti családban. Öt évig járt iskolába. Amerikában, Connecticut államban, Bridgeporton helyezkedett el. „Az első világháború alatt” — írja önéletrajzát közlő levelében — „belekeveredtem a munkásmozgalomba. Itt nagyon átalakult a világnézetem.” Megismerkedett Abet Ádámmal, aki akkor szabómester-séget folytatott. Olexo kitanult borbélynak. Azért választotta ezt a szakmát, mert azt gondolta, hogy mint borbély bejárhatja Amerikát. Mégsem mozdult ki soha Bridgeportról. *Vándor magyar mondja* című versében a munkát kereső munkás koppanó lépteinek ritmusában rója a gyárak sorát.

Gyűrött, kopott ruhám,
 A gallérom törött,
 Gyárból gyárba ki-benyitok,
 Gyomrom korog, hörög, —
 Nyelvem szitkot pörög.

 Otthon se volt földem,
 Itten sincsen földem,
 Kutyagos, zavart életem
 Így vész el szegényen, —
 Könnytől sós kenyéren.

A legjobb, legerőteljesebb verse a magyar nép szabadságszeretetének jegyében íródott. *Szőlős kertem nem adom* a címe, alcíme pedig *Amikor Hitler hódított Magyarországon*.

Akháb király! szőlős kertem
 Nem adom, nem; lázít vérem.
 Pár lépés csak. Tied tábla.
 (Loptad, Akháb)
 Férfj meg rajta. Én megférék
 S szépen élek az enyémen.

Ha nap ragyog a gerezden,
 Búmat, bajom ellejeitem
 S iszom szőlőm aszú borát,
 (Jó bor, Akháb)
 Gyöngy benne a verejtékem
 S dalolgotok szerelmesen.

Ápolgatom a tőkékét,
 Széltől, dértől védem őket,
 Apám hagyta örökségül,
 (Ős jog, Akháb)
 Büszkén szántom, védem vérrel
 S örökségül hagyom mindet.

Én nem leszek rab kapásod,
 Se címeres vincelléred,
 Magam borát magam mérem,
 (Így ám, Akháb)
 Magam iszom magam földjén, –
 Vagy pusztulok utca szélén.

Ha elveszed szőlős kertem,
 Vele veszed az életem,
 Megköveztetesz a piacon,
 (Úr vagy, Akháb)
 Mint rebellist égetsz máglyán . . .
 Szőlőmet csak így engedem.

A század harmadik magyar munkásköltője Amerikában Varga József, a Viharsarok és Orosháza szülöttje, kubikosok leszármazottja volt. 1913-ban került Chicagóba. 17 éves korától fogva írt verseket, amelyek javát a pesti Népszava közölte. Költészete „fejszével” fараgott rímekben a spanyol polgárháború idején bontakozott ki dinamikus teljességében. *Madrid ifjú halottainak* küldött verse, *Minket nem lehet eltemetni* Varga *Földrengéskor* című kötetének legdrám aibb darabja.

Nekünk nem ásnak sírt! . . . Fejfánkra
 Nem fognak koszorút tenni.
 Meghaltunk bár – és mégis élünk;
 Minket nem lehet eltemetni!

Itt maradunk nagy intőjelként
 Csúfjául élet és halálnak:
 A pohár már csordultig telve,
 Fel végső harcra, proletárok!

Legyen hát végítélet harsonája
 Gránát szaggazta ifjú testünk,
 Piros vérünkkel a falakra
 Fáklyás kérdőjelet festünk:

Mért haltunk ily szörnyű halállal?
 Mért főd az uccák sara, szennye?
 Nincs hatalom, mely tetemünket
 Egy koporsóba összeszedje . . .

 Tömjénfüst és lőpor füstje
 Egy oltárról száll most az égig.
 Szent kalmárok véres köntösük
 Keblükön már hiába tépik.

Az a gránát, mely ifjú testünk
 Ezer meg ezer darabra tépte,
 Szent helyről jött szent hagyományként;
 átkozott legyen, aki küldte.

Holtak átka nem pusztá szó,
 A bosszuló nép végre meghallja,
 Sorsotok megírva – készen:
 Vérünk a vörös pecsét rajta.

Az égető, izzó cseppek
 Az ítélet könyvére hulltak
 S az „Apokalipszis” paripái
 A vérszagtól most megvadultak.

S már rohannak pusztítva, törve,
 Ha majd valamikor megállnak,
 Új képe lesz a régi helyett
 E vérszomjas, hazug világnak.

Még egy jelentékeny költő adott jelt magáról az amerikai magyar irodalom egén a 20-ik század első évtizedében. Rudnyánszky Gyula neve ismerős volt Magyarországon már 1905 előtt is, amikor családostul kivándorolt Amerikába. Azok közé a századvégi költők közé tartozott, akiket meglegyintett az új kor szele és akik már a dolgozók életéről is verseltek.⁶ Rudnyánszky 1913-ban teljesen vakon visszatért Magyarországra. Halála után Ady ezt írta róla: „Rudnyánszky különb volt a korabeli Arany és Petőfi epigonoknál, akik hírre, polcra vergődtek.” Utolsó, életében kiadott verseskötvében — *Napszállatkor* — található meg Amerikában írt versei, amelyeket a költő Napsugár nevű rövid életű, magas nivójú irodalmi és politikai hetilapjában közölt Clevelandban és Chicagóban.

„... A munkások az egész világon könnyel sózzák a barna kenyeret” — írja egyik versében.

Jöhetnek a hajók százennyi emberrel:
 Ez a nagy gyomrú föld ezerennyit elnyel:
 Sohasem tudhatjuk, mikor ér halálunk:
 Mikor pénz csinálunk, sírunk felett állunk,
 Gyilkosunk tűz és víz, a gyár meg a bánya:
 Ha mind odaveszünk, az ördög se bánja;
 A héten is így járt szegény Senye János:
 Nem maradt a helye egy napig hiányos,
 Beszédült az izzó acélzuhatagba . . .
 Másnap a munkáját Kis Gyuri folytatta.

Rudnyánszky *Gyermekhangok* című versében írta a négy legszebb verssort, amit úgy érzem, Amerikában magyar nyelven írtak:

Könnyeinket szénpor issza,
 Kacagásunk könnybe fúl;
 Kis falunkba vágyunk vissza,
 Ahol minden fűszál értett magyarul.

Az első világháború után bekövetkezett gazdasági, társadalmi és politikai eltolódások következtében új kivándorlásra kényszerített népcsoport került előtérbe a kivándorlási statisztikákban. A kereskedők az iparosok, a városok fizikai munkásai, s a legkülönbözőbb foglalko-

⁶ RUDNYÁNSZKY GYULA amerikai korszakára vö. KOMLÓS A. id. cikkét, valamint *A magyar költészet Petőfiktől Adyig* (Bp. 1959.) 363–7. — *A szerk.*

zásokban dolgozó emberek százzámra vették kezükbe a vándorbotot. Írók és költők is voltak köztük. A proletárdiktatúra leverése után nyolc-tíz munkásköltő vándorolt Amerikába, köztük Illés Ágota, Kálnay Ferenc, Kuhn László, Lutherán István, Moór Péter és Nagy Jenő. Moór Péter *Három sírfelirat* című hatsoros verse izelítőt adhat az újabb amerikai magyar munkásköltők lírájából.

Szovjet hős fejfájára

Nézd mosolyunk, utazó, hirdesd a világnak a földön:
Mit tettünk, örömet tenné újra szívünk.

Barnaruhás katona fejfájára

Fordulj el, vándor, üzenő szavunk csupa bánat:
Merre a vérünk folyt, fű-fa, virág nem nő.

S. S. Elit-gárdista fejfájára

Előbb hevenyén betakart cinkos-kéz barna fővénnyel;
Kondor falt fel utóbb, rá, hogy a Föld kivetett.

A polgári lapokban is szóhoz jutott két jelentékeny költő: Mészáros Zoltán és Tehel László. Mészáros 1891-ben született. 1923-ban vándorolt Amerikába. Két évvel később mindkét lábára megbénult. Élete hátralevő részét — majd 30 évet — New York város kegyelemkenyerén egyszobás lakásában ágyban és tolokocsin töltötte. Két verseskönyve jelent meg: *Búzakalászosok* és *Magány*. Az utóbbi Tarnócy Árpád hetilapjának a nyomdájában készült Tarnócy támogatásával. Csak néhány barátja és jóakarója támogatta. Könyvét elküldte amerikai magyarok címére egydolláros számlával. Nyolc kivételével a könyveket visszautasították, és így Mészáros ráfizetett a postaköltségekre is. „Mészárosban” — írta barátja, Tehel László a nyomorék költőről érdeklődő levelemre írt válaszában —

„a mélységes hitű idealista állandó harcban állt a javíthatatlan bohémmal. Bor hijján — mert az drága volt — csaknem állandó sörös félmámorban élt . . . Az utóbbi időben elkezdett szeniüssé válni. A szép versekből gyerekes rigmusok lettek . . . Ezután eljöttek a bajok hozzám is. Egy súlyos operáció után írtam neki. A levél visszajött: „Deceased.” Otthon halt-e meg a harmadik emeleti egyszobás lakásában vagy kórházban, ahová utolsó hónapjaiban agyongyötört teste vágott, soha nem tudtam meg.”

E sorok írója, évekkel később felkutatta Mészáros halotti bizonyítványát, amiből kiderült, hogy 1961. május 22-én a Bellevue városi közkórházban halt meg. Az okmányban nincs feltüntetve senki neve, aki a holttestre igényt tarthatott volna, se egy temető neve, ahol elföldelték. Valószínűleg valamelyik egyetem bonctani intézetébe került. Mészáros *Így áll a bál* című verses keserű humorral írja le Magyar Amerika egyik legtehetségesebb magyar poétájának nyomorúságos életét.

Hajdan lazac-színű, örökölt felöltöm,
A nyavalya törje,
Pusztulásnak indult, akár a gazdája,
Se színe, se szőre.

Kanavászból készült szép ünneplő ingem
Foszlik szana-széjjel;
Fonákra átszerelt perzselt manzsettáját
Elvesztém a szélben.

Hétszer talpalt cipőm ragyás bőre mállik,
Kikandít a zokni;
Tapasztva is cuppog, ha esőben járok.
Bajos hozzá szokni:

Kurtaszárú, rojtos, fakó nadrágomnak
Vedlik az ülepe;
Molyette rokkomnak most volt a tizedik
Jubiláns ünnepe.

Fodros karimájú pörge kis kalapom
Addig ázott szegény,
Míg sorvadás érte. Összecsugorodik
Koponyám tetején.

Viharvert Petőfi-nyakkendőm kötését
Bármely csellet végzem,
Nem fed becsülettel, kilátszik alóla
Az elaggott jéger.

Fehérneműs ládám, mióta elárvult,
Értékpapír-raktár;
Zálogcéduláim'örizgetem benne.
Kár, hogy lejártak már.

Minden, minden földi ingóságomon a
Bomlás komor jele.
Egyedül a mankóm maradt meg épségben,
Menkű vágjon bele.

Tehel László a húszas évek második figyelemre érdemes magyar költője Amerikában. Gimnazista korában kezdett verseket írni. Az első világháború idején hadnagyi rangban feleségül vett egy lányt, akihez lövészárkokban és gránáttölcsérekben írt szerelmes verseket. 1922-ben Amerikába vándorolt szép feleségével, hogy megóvja a fiatalasszony lelki békéjét az elkövetkező vészorszak keserveitől. Az Ember, Göndör Ferenc New Yorkban megjelent hetilapja és az Amerikai Magyar Népszava közölte verseit. 1941-ben, a zsidótörvények behozatala után Tehel örökre abbahagyta a versírást. Washingtonban élt súlyos emfizemával. Újabban Petőfi és József Attila verseket fordít angolra. A következő három versszakból álló, cím nélküli vers Tehel maradandó írásainak egyike.

Az én ősapámat honszerző útjában
Nem látta Verecke.
Félelmes kardjáról nem szól hősi ének
S nem tanítja fényét dicső, nagy nevének
Történelmi lecke . . .

Talán úgy zsuppolták át a cseh határon,
Úzve, verve, nyögve . . .
Könny volt a szemébe, jaj volt a szavába,
Veszprém határáig bírta el a lába

S lerogyott az új hazai rögre . . .
Félholtan, veretten . . .
A magyarságomat — ő fizetett érte —
Ótőle szereztem.

A két világháború között még néhány magyar költő jelentkezett Amerikában, köztük Lesznai Anna, aki írt is néhány verset amerikai tartózkodása alatt, de nem számított a tulajdonképpeni amerikai magyar költők közé. 1945 után jó néhány író költő emigrált az Egyesült Államokba és Kanadába. Nem tartom magam hivatottnak ezek kritikai értékelésére és ezért csak a fontosabbak nevét sorolom fel ABC sorrendben: Aczél Tamás, András Sándor, Bakucz József, Bárdos Arthur, Deák Zoltán, Faludy György, Fáy Ferenc, Flórián Tibor, Sári Gál Imre, Kannás Alajos, S. Koósa Antal, Makkai Ádám, Márai Sándor, Márer György, Mikes Margit, Tóth Kuruc Mária, Tűz Tamás, Zas Lóránd, Zilahy Lajos.

Kannás Alajos egy versével szeretném befejezni a rövid híradást. Címe: *Now is the time . . . (Most itt az idő)*. Kannás Pesten hallgatott filozófiát. Bécsben szerzett doktori oklevelet. 1951 óta pszichológus Los Angelesben. Nem véletlenség, hogy Kannás angol címet adott versének. A *Now is the time . . .* valóban *amerikai* vers, ami történetesen magyarul íródott. Kannás 1963-ban írta versét Medgar Evers, az NAACP nevű nagy fekete nemzetközi politikai szervezet Mississippia állambeli szervezőjének meggyilkolása után egy hatalmas, országos tüntetés idején, amelyen 200 000 ember — fehérek és feketék egyaránt — vett részt és amely Washingtonban, az Egyesült Államok fővárosában, 1963. augusztus 28-án nyercet befejezést. Kannás versében nem említi az áldozat nevét sem, mert

A meggyilkoltnak nem kell szó, s a könny is
méltatlan hozzá, kit tarkóba löttek . . .
Ezért kell minden színek mágiáját,
hogy végre csak az emberarcot lássák,
elmosnia az itélő időnek.

Nagy kár, hogy a magyar irodalmi kutatás figyelmét elkerülte az amerikai magyar irodalom. Sok minden veszendőbe ment így. Törekedni kellene rá, hogy ne legyen ez az értékes termés a magyar jövő pótolhatatlan vesztesége.

BÁN OSZKÁR